

Reija Nyman

KOULUTUSAVUSTUS
Täysi-ikäisen lapsen elatus eroperheessä

Liiketalouden koulutusohjelma
2018

KOULUTUSAVUSTUS

Täysi-ikäisen lapsen elatus eroperheessä

Nyman, Reija
Satakunnan ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma
Maaliskuu 2018
Sivumäärä: 67
Liitteitä: 2

Asiasanat: koulutusavustukset, erolapset, elatus, opintojen rahoitus

Opinnäytetyön aiheena oli selvittää, miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely käytännössä toteutuu lastenvalvojan ja eronneiden vanhempien näkökulmasta tarkasteltuna. Koska koulutusavustus liittyy kiinteästi täysi-ikäisen lapsen toimeentuloon, selvitettiin työssä myös yhteiskunnan nuorelle tarjoamia mahdollisuuksia opintojen rahoittamiseen ja niiden suhdetta koulutusavustukseen. Prosessin eteneminen ja koulutusavustuksen vahvistamiseen vaikuttavat asiat ovat laissa säädettyjä ja näihin liittyvä problematiikka oli tarpeen myös nostaa opinnäytetyössä esille. Aihetta käsiteltiin sellaisen erolapsen näkökulmasta, joka asuu toisen vanhempansa luona ja täyttää koulutusavustuksen edellytykset.

Tutkimus toteutettiin empiirisenä oikeudellisena tutkimuksena. Teoriaosuudessa selvitettiin kirjallisuuden ja oikeuslähteiden valossa koulutusavustusta koskevaa oikeudellista sääntelyä eli miten tulisi toimia voimassa olevan oikeusjärjestyksen mukaan. Samalla luotiin katsaus yhteiskunnan puolesta tarjolla olevien opintojen rahoittamismahdollisuuksien taustalla vaikuttavaan lainsäädäntöön. Empiriaosuus toteutettiin case-tutkimuksena, jonka keinoin työssä tarkasteltiin, miten oikeudellinen sääntely on käytännössä toteutunut. Puolistrukturoitujen teemahaastattelujen avulla selvitettiin yhden lastenvalvojan ja kolmen eronneen vanhemman kokemuksia asiasta.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely ei ole kovinkaan selkeää; melko helposti sekoitetaan keskenään vanhemman avustusvelvollisuus ja elatusvelvollisuus. Työstä käy ilmi, että koulutusavustuksen rooli täysi-ikäisen erolapsen toimeentulossa on merkittävä ja vaikeasti korvattavissa yhteiskunnan tarjoamilla rahoittamismahdollisuuksilla; opintorahalla, opintolainalla ja toimeentulotuella. Haastattelujen perusteella oikeudellisen sääntelyn käytännön toteutumisessa suurin epäkohta liittyy lastenvalvojan rajoitettuihin oikeuksiin sekä vaihteleviin käytäntöihin eri instansseissa. Tämä aiheuttaa epätasa-arvoisuutta ja jopa lapsen edun vaarantumista. Myös ongelmat tiedonkulussa voivat jo lähtökohtaisesti muodostua esteeksi oikeudellisen sääntelyn toteutumiselle. Tiedonkulun parantamisen lisäksi olisi pyrittävä siihen, että lainsäätäjän tahto voisi toteutua mahdollisimman tasavertaisesti sopimuksen vahvistamispaikasta riippumatta.

TRAINING ALLOWANCE

Maintenance of an adult child in a divorced family

Nyman, Reija

Satakunta University of Applied Sciences

Degree Programme in Business Administration

March 2018

Number of pages: 67

Appendices: 2

Keywords: training allowances, children of divorce, maintenance, financing of studies

The subject of this thesis was to study how the legal regulation related to training allowance is practically realized from the standpoint of the child welfare officer and divorced parents. Since the training allowance is closely related to the living of an adult child, the opportunities to pay for the costs of studies offered by society and their relationship to the training allowance were also examined in this work. The progress of the process and the issues affecting the confirmation of the training allowance are statutory and due to this it was necessary to bring up also issues related to them in this thesis. The subject was concerned from the standpoint of a divorce child who lives with another parent and meets the conditions of the training allowance.

The thesis was accomplished as an empirical legal study. In the theoretical part of the thesis, the legal regulation on training allowance was clarified in the light of literature and sources of law, i.e. how to act according to the current legal order. At the same time, a review was made on the legislation that is underlying the financing opportunities available on behalf of society. The empirical part was accomplished as a case study, which was used to examine how legal regulation has actually been implemented. Semi-structured thematic interviews were used to investigate the experiences of one child welfare officer and three divorced parents.

According to the study, the legal regulation on training allowance is not very clear; it is quite easy to mix together the allowance liability and maintenance liability. It is obvious that the role of training allowance in the living of an adult child is significant and difficult to overcome with the financing opportunities offered by society; a student grant, a student loan, and a social assistance. Based on the interviews, in the practical implementation of legal regulation, the greatest disadvantage is related to the limited rights of the child welfare officer and the varying practices in different instances. This results in inequality and even endangering the child's interest. Problems with the flow of information can, in principle, also constitute an obstacle to the implementation of the regulation. In addition to improving the flow of information, efforts should be made to ensure that the will of the legislator can be realized as evenly as possible, regardless where the agreement has been confirmed.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	5
2	OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS	6
2.1	Tutkimusongelma	6
2.2	Työn teoreettinen viitekehys.....	7
2.3	Työssä käytettävät tutkimusmenetelmät	9
2.3.1	Haastattelut	12
2.3.2	Haastateltavien kuvaus	13
3	LAPSEN ELATUS.....	15
3.1	Lapsen oikeus elatukseen.....	15
3.2	Elatusapu.....	16
3.3	Elatustuki	17
4	KOULUTUSAVUSTUS	18
4.1	Mikä on koulutusavustus?	18
4.2	Koulutusavustuksen ehdot ja edellytykset.....	21
4.2.1	Kohtuullisuus koulutusavustuksen vahvistamisperusteena.....	21
4.2.2	Millaisiin opintoihin koulutusavustusta on mahdollista saada?.....	24
4.2.3	Millaisiin kuluihin koulutusavustus on tarkoitettu?	26
4.2.4	Koulutusavustuksen päättyminen.....	30
4.3	Koulutusavustuksen määrä	32
4.3.1	Vanhemman maksukyky	34
4.3.2	Lapsen omat tulot ja varallisuus.....	37
4.4	Koulutusavustuksesta sopiminen.....	40
4.4.1	Kuka voi laittaa koulutusavustusasian vireille?	40
4.4.2	Vapaamuotoinen sopiminen.....	43
4.4.3	Koulutusavustuksen vahvistaminen sopimuksella	44
4.4.4	Koulutusavustuksen vahvistaminen tuomiolla.....	46
5	MUITA MAHDOLLISUUKSIA OPINTOJEN RAHOITTAMISEEN	51
5.1	Opintotuki	51
5.1.1	Opintoraha	52
5.1.2	Opintolaina	53
5.2	Toimeentulotuki.....	54
6	JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO.....	56
7	LOPPUTULOKSEN ARVIOINTI.....	61
	LÄHTEET.....	65
LIITE 1	Lastenvalvojan haastattelurunko	
LIITE 2	Muiden haastateltavien haastattelurunko	

1 JOHDANTO

Lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan päättyy, kun hän täyttää kahdeksantoista vuotta. Lapsen elatuksesta annetun lain (Elatuslaki) 3 § 2 momentin mukaan vanhemmat kuitenkin vastaavat lapsen koulutuksesta aiheutuvista kustannuksista myös sen jälkeen, kun lapsi on täyttänyt kahdeksantoista vuotta, mikäli se harkitaan kohtuulliseksi. Vanhemman täysi-ikäiselle lapselle maksamaa avustusta kutsutaan koulutusavustukseksi. Toisin kun usein ajatellaan, koulutusavustus ei ole automaattinen jatko elatusavulle, vaan sen vahvistaminen edellyttää aina tapauskohtaista harkintaa vahvistamisen kohtuullisuudesta. (Laki lapsen elatuksesta 704/1975, 3 § 2 mom.; Terveystieteiden tutkimuskeskus 2017.)

Koulutusavustus ei ole pelkästään erolasten oikeus, mutta kuten lapsen elatukseen liittyvissä asioissa yleensä, myös vanhempien avustusvelvollisuutta koskeva oikeudellinen sääntely konkretisoituu osapuolille usein vasta tilanteessa, jossa lapsen elatus ei enää toteudu vapaaehtoisesti (Litmala 2002, 174). Mikäli lapsi ja molemmat vanhemmat asuvat yhdessä, tilanne ei lapsen elatuksen suhteen useimmiten paljoakaan muutu sinä päivänä, kun lapsi täyttää kahdeksantoista vuotta. Erotilanteessa tämä ei ole mikään itsestäänselvyys. Useimmiten tämän ikäinen nuori asuu vielä toisen vanhempansa luona ja elatusavun loppumisen myötä ollaan uuden tilanteen edessä.

Tässä työssä koulutusavustusta tarkastellaan lähinnä eroperheiden näkökulmasta ja vielä tarkemmin eriteltyinä tilanteissa, joissa täysi-ikäinen lapsi asuu toisen vanhempansa luona. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä, että hyvin monia tässä työssä esiintäviä asioita voidaan soveltaa koulutusavustukseen yleisellä tasolla, oli kyse sitten eroperheestä, ydinperheestä tai jo omilleen muuttaneesta nuoresta.

Elatuslain koulutusavustusta koskeva säännös on hyvin yleiseen muotoon kirjoitettu, eikä sen perusteluistakaan ole kovin suurta apua tulkinnanvaraisissa tilanteissa. (Gottberg 2013, 219). Koulutusavustusta koskevan, lain säännösten mukaisen ohjeistuksen löytäminen on melko haasteellista ja varmasti osittain tämän seurauksena tietämys kyseisestä avustusmuodosta on puutteellista osittain jopa ammattilaisten keskuudessa. Kuitenkin nykyisin yhä useammin perheet poikkeavat perinteisestä ydinperhemallista.

Juuri tästä syystä tämä aihe on kiinnostava ja tärkeä. Mielestäni koulutusavustusta koskevien normien tunteminen on kaikkien osapuolten etu; näin ehkä voidaan edes jollakin tasolla vähentää ainakin epätietoisuudesta johtuvia, avustusvelvollisuuteen liittyviä erimielisyyksiä.

Työssä käydään läpi, mitä laki säättää lapsen elatuksesta ja koulutusavustuksesta, miten näitä säännöksiä on kirjallisuuden ja eri oikeuslähteiden valossa tulkittu ja miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely tosiasiallisesti käytännössä toteutuu. Pyrkimyksenä on, että tämän työn avulla olisi mahdollista laajentaa ihmisten tietoisuutta koulutusavustuksen olemassaolosta ylipäätään, sen saamisen edellytyksistä ja ehdoista sekä itse koulutusavustusprosessin etenemisestä. Tiedon lisääntyessä kumoutuvat myös koulutusavustukseen liittyvät virheelliset olettamukset, joita prosessissa mukana olevilla osapuolilla valitettavan usein on.

2 OPINNÄYTETYÖN TOTEUTUS

2.1 Tutkimusongelma

Opinnäytetyön tutkimusongelmana on saada selville, miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely tosiasiallisesti toteutuu sekä lapsen elatusasioiden parissa työskentelevän asiantuntijan (lastenvalvojan) että koulutusavustusprosessin läpikäyneiden eronneiden vanhempien näkökulmasta. Samalla pyritään tuomaan esiin myös yhteiskunnan nuorelle tarjoamia mahdollisuuksia opintojen rahoittamiseen sekä pohditaan koulutusavustuksen suhdetta niihin. Jotta olisi mahdollista selvittää, miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely käytännössä toimii, pitää ensin selvittää, mitä laissa säädetään koulutusavustuksesta. Tähän liittyen työssä pyritään myös tunnistamaan ja nostamaan esille tärkeimpiä koulutusavustuksen vahvistamiseen vaikuttavia tekijöitä sekä kuvaamaan itse prosessin etenemistä. Työn teoriaosassa näitä esille tuotuja asioita tarkastellaan lain ja muiden oikeuslähteiden sekä kirjallisuuden pohjalta. Empiriaosassa puolestaan keskitytään edellä mainitun oikeudellisen sääntelyn toteutumisen selvittämiseen.

Työn tarkoituksena on lisätä tietämystä kyseisestä avustusmuodosta ja tuoda esille lain säännösten, niiden tulkintojen ja käytäntöön soveltamisen suhde toisiinsa. Lopullinen päämäärä on, että koulutusavustuksen hakuprosessiin ryhtyvä voisi työn perusteella saada monipuolisen käsityksen siitä, mitä asiasta säädetään laissa, miten esimerkiksi koulutusavustuksen saamiselle asetettuja ehtoja ja edellytyksiä on oikeuskäytännössä ja sosiaalitoimessa tulkittu ja mitä kaikkea prosessin aikana voi käytännössä tulla vastaan nimenomaan eroperheiden näkökulmasta tarkastellen. Kaikkia työssä esiin tulevia asioita käsitellään sellaisen nuoren näkökulmasta, joka asuu toisen vanhempansa luona ja jolla ikänsä ja muiden kriteerien perusteella on oikeus koulutusavustukseen.

Opinnäytetyöllä pyritään saamaan vastauksia seuraavaan tutkimusongelmaan:

- Miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely käytännössä toteutuu lastenvalvojan ja eronneiden vanhempien näkökulmasta? Miten yhteiskunnan nuorelle tarjoamat mahdollisuudet rahoittaa opintojaan vaikuttavat koulutusavustukseen?

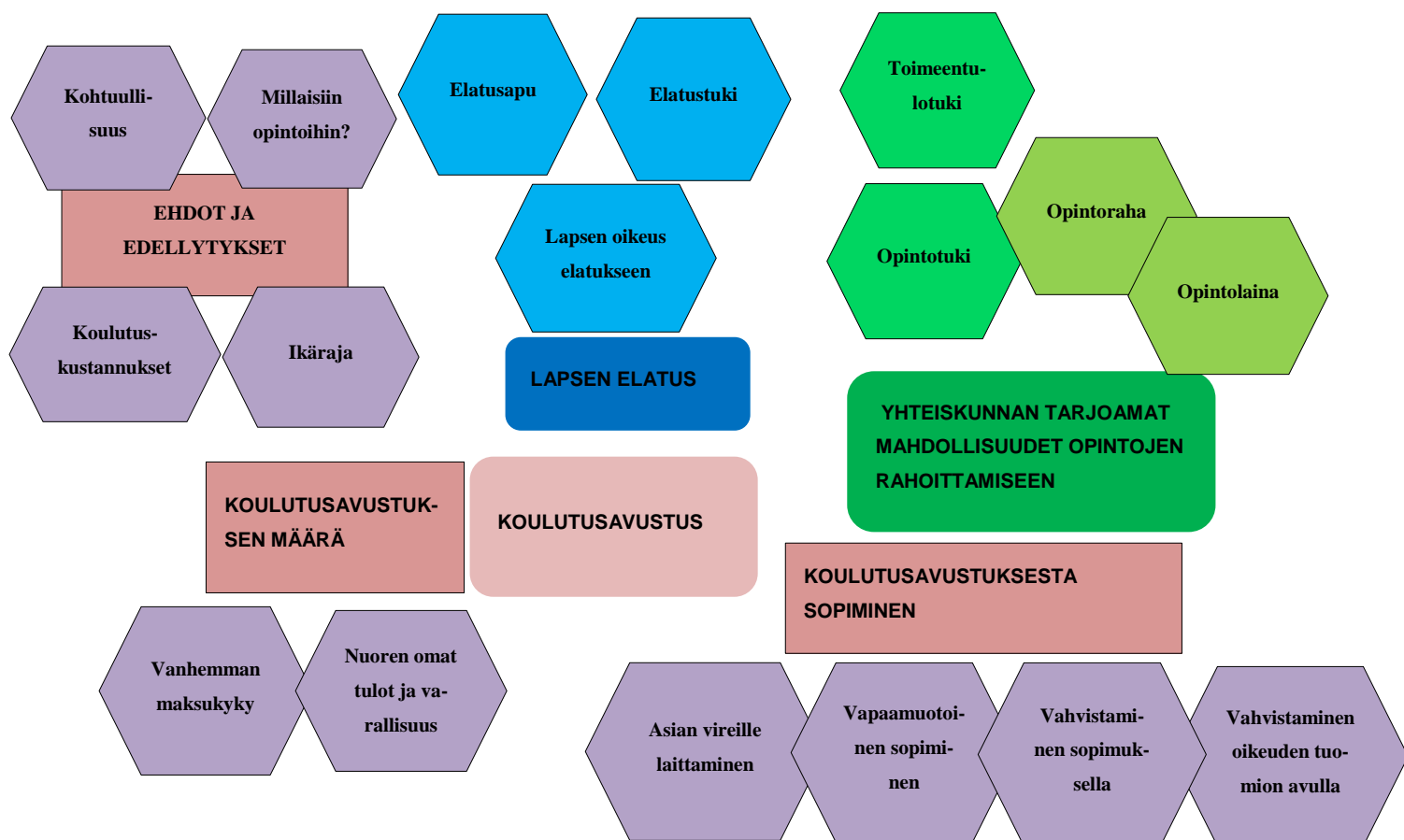
Jotta edellä mainittuun tutkimusongelmaan on mahdollista löytää vastauksia, pitää ensin selvittää, mitä koulutusavustuksesta laissa säädetään eli löytää vastaus näihin apukysymyksiin:

- Mikä on koulutusavustus ja sen rooli täysi-ikäisen, vanhempansa kanssa asuvan erolapsen toimeentulossa?
- Millaisia ehtoja ja edellytyksiä koulutusavustuksen vahvistamiselle on laissa asetettu?
- Miten koulutusavustuksen vahvistaminen tapahtuu?

2.2 Työn teoreettinen viitekehys

Opinnäytetyön teoriaosan keskeisimpänä asiakokonaisuutena käsitellään tärkeimpiä koulutusavustuksen vahvistamiseen vaikuttavia tekijöitä. Tässä osuudessa selvitetään muun muassa koulutusavustuksen saamisen ehtoja ja edellytyksiä ja mahdollisen avustuksen määrää ja sen perusteita. Käydään läpi myös koulutusavustuksen vahvistamiseen liittyviä asioita. Koska on tärkeää erottaa koulutusavustus alaikäisen lapsen ela-

tuksesta ja siihen liittyvistä ehdoista, käsitellään työn alussa lyhyesti myös lapsen elatusta yleensä. Lopuksi käydään läpi yhteiskunnan nuorelle tarjoamia mahdollisuuksia rahoittaa opintojaan sekä käsitellään näiden suhdetta koulutusavustukseen ja sen suuruuteen.

Kuvio 1. Työn teoreettinen viitekehys

Tämän opinnäytetyö on juridiikan työ. Juridisen työn lähdeaineisto muodostuu oikeuslähteistä, jotka pitävät sisällään informaatiota oikeuden sisällöstä. Tärkeimpinä oikeuslähteinä ovat lait ja säädökset, mutta usein oikeuden sisältö jää pelkästään näiden perusteella epäselväksi. Apuna tulkinnassa voidaan käyttää muita oikeudellisia aineistoja, kuten lainvalmisteluaineistoa, oikeustapauksia sekä oikeuskirjallisuutta. Lähdekritiikillä on myös juridiikan työssä tärkeä rooli lähdeaineiston valinnassa; tärkeää on esimerkiksi niin sanottujen ensikäden lähteiden käyttäminen. (Husa, Mutanen & Pohjalainen 2008, 32–33.)

Tärkein tässä työssä käytettävä oikeuslähde on Elatuslaki (704/1975). Kyseisen lain valmisteluaineistoon ei ole työssä kovinkaan laajalti viitattu, koska se on yli neljäkymmenen vuoden takaa ja tästä johtuen sen sisältämiä perusteluja ei moneltakaan osin enää voi suoranaisesti soveltaa nykypäivään. Työssä käsitellään myös muita lapsen elatukseen ja toimeentuloon kiinteästi liittyviä lakeja. Tutkimusaiheeseen liittyvässä oikeuskirjallisuudessa ilmeni lähteenä hieman samanlaista ongelmaa kuin lainvalmistelutöissä; koulutusavustusta koskeva kirjallisuus on pääosin melko iäkästä, mutta toisaalta, elatuslakia ei ole ajan kuluessa kyseisiltä osilta muutettu, joten sinällään vanhemmankin kirjallisuuden sisältämät asiat ovat pääpiirteittäin pysyneet muuttumattomina. Esiin tuoduilla oikeustapauksilla katson olevan merkittävä rooli työssä – ne sekä toimivat apuna oikeuden sisällön tulkitsemisessa, että linkittävät sisällön tämän päivän tilanteisiin.

2.3 Työssä käytettävät tutkimusmenetelmät

Työssä käytettävän tutkimusmenetelmän valinta riippuu työn tarkoituksesta tai tehtävästä sekä keinoista, joita tarvitaan tämän saavuttamiseen. On tärkeää pohtia, mikä menetelmä parhaiten tuo selvyyttä käsiteltäviin ongelmiin. Oikeustieteellisen tekstin aiheen ja metodin valinnassa tarkastelu pitää kohdistaa kysymyksiin, jotka ovat oikeustieteellisestä näkökulmasta relevantteja. Tutkimusaiheen pitää jollakin tavalla liittyä oikeusnormeihin ja niillä toteutettavaan yhteiskunnalliseen sääntelyyn tai oikeudelliseen ajatteluun. Useimmat oikeustieteelliset työt sijoittuvat lähelle jotain oikeustieteen osa-aluetta, mutta niihin sisältyy myös muita ulottuvuuksia. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 136–137; Husa ym. 2008, 17–18.) Tämä opinnäytetyö on luonteeltaan kvalitatiivinen oikeudellinen empiirinen tutkimus. Työn teoriaosuus toteutetaan oikeusdogmaattisin eli lainopillisin menetelmin ja empiriaosuus case- eli tapaustutkimuksena, jossa tutkimusaineistoa kerätään puolistrukturoitujen temahaastattelujen avulla.

Empiirinen tutkimus perustuu havaintoihin ja niiden perusteella tehtyihin päätelmiin. Tutkimuksen kohteena on ihmisen kokemuspiiri kaikessa laajuudessaan. Empiirinen tutkimus tuottaa tietoa todellisuudesta, mutta tiedon luotettavuus on monestakin syystä

altis kritiikille – inhimillisen toiminnan mittaaminen ei ole samalla tavalla mahdollista, kuin esimerkiksi fysiikassa tai kemiassa. Oikeudellinen empiirinen tutkimus tarkoittaa nimensä mukaisesti empiiristen menetelmien avulla toteutettavaa oikeustieteellistä tutkimusta. Oikeudellisen empiirisen tutkimuksen avulla voidaan esimerkiksi kuvata vallitsevaa oikeustilaa ja sen yhteiskunnallista merkitystä, tarkastella toimijoiden, kuten oikeusprosessin asianosaisten, käyttäytymistä ja kokemuksia, arvioida lainsäädännön muutosten ja toimenpideohjelmien vaikutuksia etukäteen, kuvata tarkasti oikeus- ja hallintokäytäntöä sekä muodostaa todistusaineistoa oikeusprosessia varten. Toisaalta empiria mahdollistaa myös oikeuden toteutumisen havainnoinnin. (Keinänen & Vääntänen 2015, 1–2; University of Eastern Finland:n www-sivut 2018.)

Tässä työssä kvalitatiivisen oikeudellisen empiirisen tutkimuksen avulla pyritään kuvaamaan ja selvittämään koulutusavustuksen oikeudellista sisältöä niin, että se tulisi tutummaksi ja ymmärrettävämmäksi. Siinä pyritään kuvaamaan myös vallitsevaa oikeustilaa, sekä tarkastelemaan miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely käytännössä toteutuu lastenvalvojan ja eronneiden vanhempien näkökulmasta tarkasteltuna. Lisäksi selvitetään yhteiskunnan nuorelle tarjoamia opintojen rahoittamismahdollisuuksia ja niiden suhdetta koulutusavustukseen.

Oikeusdogmatiikka eli lainoppi on oikeusjärjestykseen kuuluvien sääntöjen tutkimusta ja aivan erityisesti niiden sisällön selvittämiseen tähtäävää toimintaa, jota kutsutaan tulkitsemiseksi. Lainopin tärkein tehtävä johtuu oikeusjärjestyksen sisältöä koskevasta epätietoisuudesta; kuinka konkreettisesti tilanteessa pitäisi toimia voimassa olevan oikeusjärjestyksen mukaan. Lainopissa huomio kohdistuu siihen, miten oikeus tosiasiallisesti on toteutunut ja miten se todennäköisesti tulee myös tulevaisuudessa toteutumaan. (Husa ym. 2008, 20; Kolehmainen 2015, 2.) Tämän opinnäytetyön lainopillisessa osassa selvitetään koulutusavustusta koskevan, voimassa olevan oikeuden sisältöä ja luodaan katsaus myös yhteiskunnan nuorelle tarjoamien rahoittamismahdollisuuksien taustalla vaikuttavaan oikeudelliseen sääntelyyn.

Case-tutkimuksessa käytetään monipuolista ja monilla eri tavoin hankittua tietoa analysoimaan yksittäistä tapausta tai pientä joukkoa toisiinsa suhteissa olevia tapauksia. Koska yleensä on kyse hyvin monista yhdessä vaikuttavista seikoista, pyritään saamaan niistä mahdollisimman kokonaisvaltainen, seikkaperäinen ja tarkka kuvaus.

(Anttila 2006, 286.) Tämän työn empiriaosuudessa case-tutkimuksen keinoin tarkastellaan, miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely on käytännön tasolla toteutunut lastenvalvojan ja eronneiden vanhempien näkökulmasta tarkasteltuna. Yksilöhaastatteluina toteutettujen puolistrukturoitujen teemahaastatteluiden avulla pyritään selvittämään heidän kokemuksiaan asiaa liittyen.

Haastattelu on monesti käyttökelpoinen tiedonhankintatapa, jolla voidaan täydentää kirjallisista aineistoista saatavaa tietoa. Haastattelua voidaan pitää siinä mielessä ainutlaatuisena tiedonkeruumenetelmänä, että siinä ollaan suorassa kielellisessä vuorovaikutuksessa tutkittavan kanssa. Tästä seikasta voi olla sekä etuja että haittoja. Haastattelulla on tavoitteet ja sen avulla pyritään saamaan luotettavia tietoja. Tästä syystä puhummekin nimenomaan tutkimushaastattelusta. Erilaisia haastattelutyyppjeä on useita. Yksi jako saadaan, kun huomioidaan toisaalta, kuinka tiukasti kysymykset on etukäteen muotoiltu ja toisaalta, miten paljon haastattelija ohjaa tilannetta. Strukturoidussa haastattelussa kysymysten muotoilu ja järjestys ovat kaikille samat. Myös vastausvaihtoehdot ovat valmiit. Toisena ääripäänä on strukturoimaton, täydellisen vapaa haastattelu, jossa keskustelu rönsyilee vapaasti aihepiirin sisällä. Haastattelut voidaan jakaa myös niiden toteuttamistavan mukaan; haastattelu voidaan toteuttaa esimerkiksi yksilöhaastatteluna, parihaastatteluna tai ryhmähaastatteluna. Tutkijan on pohdittava, mikä menettely todennäköisesti takaisi parhaimman tuloksen hänen omassa tutkimuksessaan. (Eskola & Vastamäki 2015, 29; Hirsjärvi ym. 2009, 204, 207–208 ja 210; Husa ym. 2008, 91–92.)

Teemahaastattelua kutsutaan usein puolistrukturoiduksi haastatteluksi, koska sille on tyypillistä, että aihepiirit eli teema-alueet ovat tiedossa, mutta kysymysten tarkka muoto ja järjestys puuttuvat. Haastattelijan tehtävänä on varmistaa, että kaikki etukäteen päätetyt teema-alueet käydään haastateltavien kanssa läpi, mutta niiden järjestys ja laajuus vaihtelevat haastattelusta toiseen. Olennaisia teemoja miettiessään haastattelijan on hyvä muistaa tutkimusongelma, johon hän on hakemassa vastausta, sillä juuri tutkimusongelma sitoo kokonaisuuden yhteen. Teemahaastattelun taustalla on tieto, että kaikki haastateltavat ovat kohdanneet tietyn tilanteen. Varsinainen haastattelu suunnataan tutkittavien henkilöiden subjektiivisiin kokemuksiin tilanteista, jotka tutkija on ennalta analysoinut. (Eskola & Vastamäki 2015, 29 ja 35; Hirsjärvi & Hurme 2009, 47.)

Haastattelu on kuin kolikko, jolla on kaksi puolta. Monet seikat, joita pidetään haastattelun hyvinä puolina, saattavat sisältää myös ongelmia. Haastattelun suurena etuna muihin tiedonkeruumenetelmiin verrattuna on se, että siinä aineiston keruuta voidaan säädellä joustavasti tilanteen edellyttämällä tavalla ja vastaajia myötäillen. Haastatteluun katsotaan kuitenkin sisältyvän monia virhelähteitä, jotka voivat aiheutua niin haastattelijasta kuin haastateltavastakin tai itse tilanteesta kokonaisuutena. Tästäkin syystä haastattelujen teko edellyttää huolellista suunnittelua. Sekä haastattelun suunnittelu, toteuttaminen että jälkikäsitteily vie runsaasti aikaa. Haastattelussa ja sen tulosten raportoinnissa on tehtävä selväksi haastateltavan rooli: sama henkilö voi roolistaan riippuen suhtautua haastatteluissa esitettyihin kysymyksiin eri tavoin. Mikäli haastattelu tehdään suullisesti, olisi korrektia – ennen kuin aineistoa käytetään lähteenä – antaa haastatellun tarkistaa, onko haastattelija ymmärtänyt ja kirjannut haastattelulausemat oikein. (Hirsjärvi ym. 2009, 205-206; Husa ym. 2008, 92.)

Kaikilla haastateltavillani on subjektiivisia kokemuksia koulutusavustusprosessista ja sitä myöden myös koulutusavustusta koskevan oikeudellisen sääntelyn toteutumisesta. Jokaisella heillä tilanne ja sitä myöden myös subjektiivinen kokemus on toki hieman erilainen ja lastenvalvojan roolikin on muihin haastateltaviin nähden eri. Tästä syystä teemahaastattelu on oikea valinta; sen puolistrukturoitu muoto antaa mahdollisuuden siihen, että teema-alueita lähestytään jokaisen haastateltavan kanssa hieman eri kannalta. Teema-alueet on melko pitkälti johdettu opinnäytetyön teoriasta ja lopulliset haastatteluosiot myös lisätään teoriaosuuden sekaan.

2.3.1 Haastattelut

Pyrin saaman haastateltaviksi hieman erilaisia tapauksia. Alusta asti oli selvää, että haluan lastenvalvoja haastattelun, mutta tässä vaiheessa en vielä ollut täysin varma, millaisia muiden haastateltavien pitäisi olla. Laitoin haastattelupyynnön useammalle erovanhemmulta koskevalle keskustelupalstalle ja saamieni vastausten perusteella vastanneista muodostui selkeästi kolme eri ryhmää; lastenvalvojalla koulutusavustus-sopimuksen vahvistaneet, oikeusprosessin läpikäyneet sekä ne, jotka olivat vapaamu-

toisesti sopineet koulutusavustuksesta lapsen toisen vanhemman kanssa eli koulutusavustussopimusta ei ollut vahvistettu lainkaan. Myös lopulliset haastateltavat on valittu kyseisen ryhmittelyn mukaan.

Lastenvalvojan haastattelun toteutettiin yksilöhaastatteluna paikan päällä sosiaalitoimistossa ja muiden haastateltavien haastattelut yksilöhaastatteluina Skype:n välityksellä. Kaikki haastateltavat saivat alustavan haastattelurungon nähtäväksi etukäteen. Jokainen haastattelu nauhoitettiin ja nauhoitusten perusteella suoritettiin materiaalin litterointi. Kaikille haastateltaville annettiin mahdollisuus lukea valmis työ ja täten tarkistaa myös omat lausumansa ennen sen julkaisemista.

2.3.2 Haastateltavien kuvaus

Asiantuntijaa haastatteluissa edustaa lastenvalvojana toimiva sosiaalityöntekijä. Hän on työskennellyt 8 vuotta elatusasioiden parissa väkiluvultaan keskisuuren kaupungin sosiaalitoimissa. *Lastenvalvojan kertoman mukaan heidän koulutustaustansa voi olla hyvin moninainen; suurin osa lastenvalvojista on sosiaalityöntekijöitä, jotka ovat koulutukseltaan pääsääntöisesti yhteiskuntatieteiden ja valtiotieteiden maistereita. Lastenvalvojalla voi olla myös joku muu soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Lastenvalvoja voi olla esimerkiksi lakimies. (Lastenvalvoja 2017.)*

Haastateltava A on 18-vuotiaan tytön äiti ja lähivanhempi. Lapsi tuli täysi-ikäiseksi kesäkuussa 2017. Syksyllä 2017 hän aloitti lukion kolmannen luokan. Hänellä on sattunaisia omia työtuloja ja hän saa opintorahaa. Lapsi ja äiti asuvat kahdestaan ja isä lapsettoman avopuolisonsa kanssa. Lapsella ei ole sisaruksia. Äidillä ja isällä on kummallakin vakituiset työt ja isällä tämän lisäksi useampia sivutoita. Vanhemmat ovat eronneet vuonna 2001 ja eron yhteydessä huoltajuusmuodoksi sovittiin yhteishuoltajuus. Eron jälkeen isä maksoi elatusapua. Maksettavaa määrää ei muutettu elatusvelvollisuuden aikana; ainoastaan indeksikorotukset on lisätty alkuperäiseen elatusvelvollisuuden määrään. Viimeinen täysimääräinen, toukokuussa 2017 maksettu elatusapu oli 171,70 €. Isä ei ole osallistunut muulla tavoin lapsen elatukseen ja viimeiset 10 vuotta myös tapaamiset ovat olleet vähäisiä. Vuoden 2016 syksyllä yhteydenpito isän ja tyttären välillä loppui kokonaan. Äiti laittoi toukokuussa 2017 koulutusavustusasian vireille

alaikäisen lapsensa edustajana. Lapsen kotikunnan sosiaaliviranomainen vahvisti koulutusavustussopimuksen. Sopimuksen mukaan lapsen isä maksaa 120 €:n suuruisia koulutusavustusta lapselleen ajalta 1.8.2017 – 31.5.2018. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B erosi lastensa isästä vuonna 2008. Lapset olivat tuolloin 6- ja 9-vuotiaita. Lasten äiti oli avioeron aikaan opiskelija (opinnot päättyivät vuonna 2009), isä vakituudessa työssä. Eron jälkeen isä jäi asumaan yhteiseen omakotitaloon ja otti asuntolainat kontolleen. Sovittiin, että lapset asuvat vanhemmilla vuoroviikoin. Kirjoilla he olivat kuitenkin äidin luona. Lasten huollon ja tapaamisten suhteen ei ollut ongelmia. Sen sijaan elatuksen suhteen isä oli sitä mieltä, että hänellä ei suurien asuntolainanlyhennysten takia ollut varaa osallistua lasten kuluihin. Kahden vuoden ajan ainoa hänelle lapsista koitua meno oli ruokamenot lasten ollessa hänen luonaan. Lopulta, huhtikuussa 2010 saatiin lastenvalvojalla vahvistettua sopimus, jonka mukaan isä maksoi elatusapua 50 €/lapsi/kk ja vuonna 2012 lasten äidin käräjäoikeuteen tekemän virallisen osituspyynnön ohessa asianajaja sai isän kanssa neuvoteltua elatusavun suuruudeksi 150 €/lapsi/kk. Vuonna 2014 lasten äidin opintojensa jälkeen perustama yritys meni konkurssiin ja tämän seurauksena äidin maksukyky pieneni huomattavasti. Isän tulot olivat pysyneet vakaina ja hän oli mennyt naimisiin ja muuttanut yhteen puolisonsa kanssa. Vanhin lapsi oli aloittanut lukion käynnin. Koska keskustelut elatusavun tarkistamisesta eivät tuottaneet tulosta, äiti aloitti oikeusprosessin vuoden 2014 elokuussa. Lapset olivat tässä vaiheessa 13- ja 16-vuotiaita. Kesäkuussa 2015 käräjäoikeuden sovittelussa päästiin lopputulokseen, että lasten isä maksaa elatusapua 250 €/lapsi/kk, joka lasten täysi-ikäistymisen jälkeen jatkuu kummallakin lapsella samansuuruisena koulutusavustuksena toisen asteen koulutuksen päättymiseen saakka. Käräjäoikeus vahvisti sopimuksen. Vanhempi lapsi oli tässä vaiheessa jo lukiossa, josta valmistui kolmessa vuodessa keväällä 2016. Nuorin lapsi on tällä hetkellä ammattikoulussa ja valmistunee keväällä 2019. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava C erosi lastensa isästä vuonna 2001. Lapset olivat tuolloin 3- ja 2-vuotiaita. Vanhemmilla on yhteishuoltajuus ja lapset muuttivat vuonna 2012 asumaan isänsä luo eli siitä lähtien haastateltava on ollut etävanhempana. Haastateltavalla on myös kolmas alaikäinen lapsi, jonka isästä hän on eronnut. Lapsi asuu äitinsä luona. Vanhempien lasten isällä on uusi puoliso, jolla on yksi lapsi edellisestä avioliitosta ja lisäksi hänellä on lasten isän kanssa yksi yhteinen lapsi. Haastateltavan ensimmäisestä

avioliitosta olevien lasten tapaamiset ovat sujuneet aina säännöllisesti ja sopuisasti – lähinnä on menty lasten ehdoilla. Vanhin lapsi valmistui lukiosta kolmessa vuodessa keväällä 2017 ja nuoremman on tarkoitus valmistua samassa ajassa keväällä 2018. Koulutusavustuksen tullessa ajankohtaiseksi vanhemman lapsen täysi-ikäistyessä, lapsen isä oli töissä ja äiti sairauslomalla aivoinfarktin (sairastui vuonna 2013) jälkeisten seuraamusten vuoksi. Nuoremman lapsen täysi-ikäistyessä isä oli samoin töissä ja äiti kuntoutustuella. Lasten isälleen muuttamisen jälkeen äiti maksoi kummastakin lapsestaan elatusapua 57 €/lapsi/kk ja Kela maksoi elatustukena loput. Lasten täysi-ikäistyttyä äiti on maksanut saman summan lasten omille tileille koulutusavustuksena. Vanhemman lapsen osalta maksaminen on jo lukion loputtua päättynyt, mutta nuoremmalle maksaminen jatkuu 31.5.2018 saakka. Vanhemmat ovat sopineet haastateltavan maksamasta koulutusavustuksesta keskenään vapaamuotoisesti, eikä sopimusta ole vahvistettu. (Haastateltava C 2017.)

3 LAPSEN ELATUS

3.1 Lapsen oikeus elatukseen

Lapsen oikeus elatukseen alkaa hänen syntymästään ja päättyy, kun hän täyttää 18 vuotta tai sitä ennen kykenee elättämään itsensä. Lapsen kohdistuvasta yksityisoikeudellisesta elatusvastuusta säädetään elatuslaissa (704/1975). Kyseisen lain 1 §:n nojalla lapsella on oikeus riittävään elatukseen. Elatusoikeuden perustana ovat hänen yksilölliset tarpeensa. Elatus käsittää kyseisen lainkohdan mukaan lapsen kehitystason mukaisten aineellisten ja henkisten tarpeiden tyydyttämisen, lapsen tarvitseman hoidon ja koulutuksen sekä tästä aiheutuvat kustannukset. (Elatuslaki 1 §; Gottberg 2013, 210 ja 217; HE 49/2008, 7–8.)

Elatuslain 2 §:n perusteella vanhemmat vastaavat lapsen elatuksesta kykynsä mukaan. Vanhempien maksukykyä arvioitaessa otetaan huomioon heidän ikänsä, työkykynsä ja mahdollisuutensa osallistua ansiotyöhön, käytettävissä olevien varojen määrä sekä heidän lakiin perustuva muu elatusvastuunsa. Elatusvastuu ei täten välttämättä jakaudu vanhempien kesken tasan, vaan se jakautuu heidän kykyjensä mukaisessa suhteessa.

Paremmen maksukyvyyn omaava vanhempi on velvollinen panostamaan lapsen elatukseen toista enemmän. Mikäli toisella vanhemmalla ei ole lainkaan maksukykyä, yksityisoikeudellinen vastuu lapsen elatuksesta jää kokonaan toisen kannettavaksi. (Elatuslaki 2 § 1–2 mom.; Gottberg 2013, 210.)

Vanhempien elatusvastuu on niin sanottua ankaraa vastuuta; siitä ei voida sopimuksin vapautua eikä se ole riippuvainen lapsen huoltomuodosta, asumisesta tai vastaavista seikoista. Vanhempaa kohtaan voidaan periaatteessa ja kaikista sopimuksista riippumatta kohdistaa elatusvaade siihen asti kun lapsi on alle 18-vuotias ja elatuksen tarpeessa. Täysi-ikäisyyden jälkeenkin lapsi on oikeutettu saamaan vanhemmiltaan avustusta koulutuskustannuksiinsa, mikäli se harkitaan kohtuulliseksi. Vanhemman elatusvelvollisuus katkeaa ainoastaan, mikäli lapsi otetaan adoptiolain (22/2012) mukaisessa järjestyksessä ottolapseksi. Toisaalta, jos lapsi kykenee itse elättämään itsensä esimerkiksi ansiotyöllään, vanhempien elatusvastuu väistyy. (Adoptiolaki 22/2012, 19 § 1 mom.; Gottberg 2013, 210–211.)

3.2 Elatusapu

Elatuslain 4 §:n mukaan lapselle voidaan aina vahvistaa suoritettavaksi kiinteämääräinen elatusapu, jos vanhempi ei muulla tavoin huolehdi lapsen elatuksesta tai jos lapsi ei pysyvästi asu vanhempansa luona. Elatusavun määrä ja sen suoritustapa vahvistetaan joko vanhempien keskinäisellä sopimuksella jonka sosiaalilautakunta vahvistaa, tai tuomioistuimen tuomiolla. Vaikka elatusapu maksetaan lapsen kanssa asuvalle huoltajalle, jolla on valta määrätä sen käytöstä, on se juridisesti kuitenkin lapsen varallisuutta. (Elatuslaki 4 §; Gottberg 2013, 215; Terveys- ja hyvinvointilaitos 2017.)

Elatusasiat ovat dispositiivisia eli tahdonvaltaisia asioita, mikä tarkoittaa, että vanhemmat voivat aina myös vapaamuotoisesti sopia siitä, miten elatus hoidetaan. Mikään viranomaisen ei määrää lapselle elatusapua viran puolesta, vaan sitä on vaadittava. Toisin kuin usein luullaan, sosiaaliviranomaisen vahvistus ei ole elatussopimuksen pakottava muotomääräys eikä sen pätevyyden edellytys. Vapaamuotoinenkin sopimus sitoo vanhempien välillä, mutta jos vapaamuotoisesti sovittu elatusapu myöhemmin

jää maksamatta, vain vahvistettu sopimus on täytäntöönpanokelpoinen. (Gottberg 2013, 211–214.)

Elatusapu voidaan vahvistaa määräajaksi tai suoritettavaksi eri määräisinä eri ajanjaksoilta. Laissa tunnetaan mahdollisuus myös kertakaikkiseen elatusapuun. Elatusavun määrään vaikuttavat tekijät on laissa kuvattu melko yleispiirteisesti. Yleispiirteisyys tekee vaikeaksi ennakoida elatusavun oikeaa suuruutta ja erilaiset käytännöt hankaloittavat elatusapuun oikeutettujen lasten ja elatusvelvollisten yhdenvertaista kohtelua esimerkiksi asuinpaikasta riippumatta. Tästä syystä oikeusministeriö julkaisi vuonna 2007 ohjeen lapsen elatusavun arvioimiseksi. Ohjeen tavoitteena on yhdenmukaistaa toimintaa ja toimia elatusapujen määräytymisperusteita koskevana suosituksena. Nimensä mukaisesti tämä ohje on kuitenkin tarkoitettu suuntaa antavaksi ohjeeksi eikä se sido vanhempia tai tuomioistuimia. (Elatuslaki 6 § 1 ja 3 mom.; Gottberg 2013, 220; Ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi 2007, 4; Terveys- ja hyvinvointilaitos 2017.)

Lastenvalvojan mukaan sen paremmin koulutusavustus- kuin elatusasiatkaan eivät ole selkeitä. Jos ne olisivat kovin selkeitä, niin ne olisi hänen arvionsa mukaan varmaan-kin siirretty Kelan käsiteltäviksi. Hänen mukaansa oikeusministeriön ohjeistus lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi toimii lastenvalvojan ohjenuorana myös koulutusavustuksesta neuvoteltaessa ja sitä pitää ”peesata”, mutta yhdessä asiakkaiden kanssa tehtävä tapauskohtainen harkinta on hänen mukaansa hyvin tärkeässä roolissa myös koulutusavustuksesta sovittaessa. (Lastenvalvoja 2017.)

3.3 Elatustuki

Elatustuen tarkoituksena on turvata alaikäisen lapsen oikeus riittävään elatukseen, mikäli lapsen yksityisoikeudellinen elatus on jäänyt puuttuman tai vajaaksi eli molemmat vanhemmat eivät osallistu hänen elatukseensa. Elatustuesta säädetään elatustukilaisissa ja sen toimeenpanosta vastaa Kela. Elatustukilain 6 §:n mukaan lapsella on oikeus elatustukeen silloin, kun elatusvelvollinen on laiminlyönyt elatusavun maksamisen tai elatusapua ei ole elatusvelvollisen puutteellisen maksukyvyn vuoksi vahvistettu lainkaan maksettavaksi tai se on vahvistettu maksettavaksi pienempänä kuin elatustukilain

9 §:n mukainen täysimääräinen elatustuki. Näissä tapauksissa lapsi on oikeutettu elatustukeen vasta kun elatusavusta saadaan vahvistettu sopimus tai tuomioistuimen tuomio. Lapsella on oikeus elatustukeen myös silloin, kun isyyttä ei ole lainvoimaisesti vahvistettu tai kun elatusapua ei ole voitu vahvistaa samanaikaisesti isyyden vahvistamisen kanssa. Oikeus elatustukeen syntyy myös, mikäli adoptiovanhempi on yksin ottanut adoptiolapsen, eikä lapsi ole adoptiovanhemman puolison lapsi tai adoptiolapsi tai sellaisen henkilön lapsi, jonka kanssa ottovanhempi elää avioliitonomaisissa olosuhteissa. (Elatustukilaki 671/1998, 6 §; Gottberg 2013, 213–214 ja 245; Kangas 2013, 172; Terveysten ja hyvinvoinnin laitos 2017.)

Haastateltava C kertoi, että lasten muutettua asumaan isälleen, hän maksoi heille elatusapua työttömyyskorvauksen huoltajakorotuksen suuruisen määrän 57 €/kk ja Kela maksoi loput. Myöhemmin haastateltava halusi jatkaa samansuuruisen summan maksamista myös koulutusavustuksena, vaikka työttömyyskorvauksen huoltajakorotus lasten täysi-ikäistymisen myötä jäikin pois. (Haastateltava C 2017.)

Elatustuen maksaminen ei vaikuta elatusvelvollisen velvollisuuteen suorittaa elatusapua sen mukaisesti, kun siitä on sopimuksella tai tuomiolla päätetty. Elatustuen voidaan katsoa olevan eräänlaista sosiaalilainaa kaikissa niissä tapauksissa, joissa se on maksettu laiminlyödyn elatusavun korvikkeena. Elatusvelvollinen on velvollinen korvaamaan tuet Kelalle, ellei takaisinperinnästä luovuta erillisellä päätöksellä. Elatustuki on verotonta tuloa ja se myönnetään hakemuksesta, jonka voi tehdä lapsen huoltaja tai edunvalvoja ja elatusavun tavoin se maksetaan lapsen kanssa asuvalle huoltajalle. (Gottberg 2013, 247–248; Kangas 2013, 172–173; Kela:n www-sivut 2018.)

4 KOULUTUSAVUSTUS

4.1 Mikä on koulutusavustus?

Elatuslain 3 § 1 momentin mukaisesti lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan päättyy, kun hän täyttää kahdeksantoista vuotta. Elatusvelvollisuuden päättyminen

osuu yleensä ajankohtaan, jolloin lapsi on lukiossa tai muussa toisen asteen koulutuksessa ja asuu toisen vanhempansa luona. Täysi-ikäisellekin lukiolaiselle tai ammattikoululaiselle aiheutuu kuitenkin yleensä koulunkäynnistä ja elämisestä kuluja, joita hän ei itse pysty kattamaan, koska koulun takia ainakaan kokopäivätyö ei tule kysymykseen. Tässä mielessä lakiin aikanaan tullut 18-vuotiskynnys ankaran elatusvelvollisuuden ja kohtuuharkintaisen opintoavustusvelvollisuuden välillä osuu nykyisten koulutusrakenteiden puitteissa täysin mielivaltaiseen kohtaan. Eronneiden vanhempien välillä syntyykin usein kitkaa elatusavun lakatessa: maksun lakkauttaminen on huomattavasti helpompaa kuin täysi-ikäisen lapsen kehottaminen muuttamaan pois kotoa elatusvelvollisuuden päätyttyä. Tämän vuoksi alaikäisten lasten elatusta koskevassa laissa (704/1975) on säännös niin sanotusta koulutusavustuksesta. (Elatuslaki 3 § 1 mom.; Gottberg 1996, 8; Gottberg 2013, 230 ja 232; Nystén 2015, 187.)

Lastenvalvojan mielestä 18-vuoden rajapyykki on lapsen elatuksen kannalta hieman keinotekoinen ja usein varsinkin lähivanhemman kannalta epäreilu. Jo ennen elatusavun loppumista, lapsen täyttäessä 17 vuotta, loppuu lapsilisä, eivätkä monet lähivanhemmat tule siinäkään vaiheessa tarkistuttamaan elatussopimusta, vaikka periaatteessa perusteet tälle olisi olemassa. Hänen mukaansa jotkut vanhemmat menevät yli-päättään elatusvelvollisuuden alusta loppuun vanhoilla sopimuksilla siitäkin huolimatta, että lapsen peruselatuksen tarpeen katsotaan nousevan ikäryhmittäin. Lastenvalvoja halusi ottaa niin sanotun epäreilisuuden näkökulman esiin myös etävanhemman kannalta; mikäli etävanhempi on työtön, niin myös työttömyyskorvauksen lapsikorotus loppuu, kun lapsi täyttää 18. Usein kyseinen korotus on laitettu elatuksen pohjaksi ja on selvää, että sen loppuminen vaikuttaa myös etävanhemman kykyyn maksaa elatusavun jälkeistä koulutusavustusta. Lastenvalvojan mielestä tämä eriarvostaa nuoria. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava C kertoi haluavansa tukea lapsiaan taloudellisesti myös täysi-ikäistymisen jälkeen sen mukaan, kun oma talous antaa periksi. Hänen omat vanhempansa ovat näin aikoinaan tehneet ja saman hän haluaa tehdä myös omille lapsilleen. (Haastateltava C 2017.)

Tilanteessa, jossa täysi-ikäistynyt lapsi asuu toisen vanhempansa luona ja käy edelleen koulua, koulutusavustuksella tasoitetaan vanhempien välistä vastuunjakoja lapsestaan.

Koulutusavustus perustuu keskeisesti kohtuullisuusharkintaan, koska yli 18 vuotiaalla on lähtökohtaisesti velvollisuus huolehtia omasta elatuksestaan. Näin ollen koulutusavustuksen vahvistaminen ei ole mikään itsestänselvyyys; nuorella on mahdollisuus saada tukea vanhemmiltaan, jos näillä on tukemiseen mahdollisuus. (Gottberg 2013, 232; KO 9.11.2015 L 15/6910.)

Lastenvalvojan mukaan koulutusavustussopimusten vahvistaminen on arkipäivää sosiaalitoimessa. Hän ei kuitenkaan pystynyt antamaan mitään tarkkoja lukumääriä tai esimerkiksi vertaamaan niiden lukumäärää vahvistettujen elatussopimusten määrään. Hän ei myöskään osannut arvioida, onko koulutusavustussopimusten vahvistaminen esimerkiksi lisääntynyt verrattuna johonkin aikaisempaan ajanjaksoon. (Lastenvalvoja 2017.)

Koulutusavustus on siis eri asia kuin elatusapu. Oikeuskäytäntö osoittaa, että sitä koskevissa päätöksissä on kuitenkin monilta osin sovellettu lapsen elatusapua koskevia säännöksiä. Toisin kuin elatusapu, koulutusavustus maksetaan kuukausittain suoraan 18 vuotta täyttäneelle lapselle. Joskus voidaan sopia, että osa koulutusavustuksesta maksetaan toiselle vanhemmalle ja osa lapselle. Näin vältetään se mahdollisuus, että lapsi tuhlaa menoihinsa koko koulutusavustuksen ja toinen vanhempi joutuu loppujen lopuksi vastaamaan kaikista lapsen kustannuksista. Tärkeää on huomata, että itsenäisesti asuva 18-vuotias on oikeutettu vaatimaan koulutusavustusta kummaltakin vanhemmaltaan. (Gottberg 1996, 8; Litmala 2002, 193; Nystén 2015, 189.)

Lastenvalvojan kokemuksen mukaan etävanhemmalle on monesti suuri merkitys sillä, että toisin kuin elatusapu, koulutusavustus maksetaan nimenomaan suoraan lapselle itselleen. Näin etävanhempi kokee, että lapselle tulee konkreettisesti näkyväksi se, että toinenkin vanhempi osallistuu ja huolehtii. Lastenvalvoja kertoi neuvotteluissa aina ohjeistavansa, että on lähivanhemman ja nuoren tehtävä sopia pelisäännöistä koulutusavustuksen käyttämisen suhteen. Hänen mukaansa on tärkeää tuoda esiin, että koulutusavustus ei ole tarkoitettu bilettämiseen, vaan sillä on ihan oikeasti tarkoitus kattaa koulutuksesta aiheutuvia kuluja. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A oli koulutusavustuksesta neuvoteltaessa useampaan otteeseen tähdentänyt lapsen isälle pitävänsä huolen siitä, että kyseinen avustus todella menee niihin

kustannuksiin, joihin se on tarkoitettu, eikä mihinkään baarireissuihin, kuten isä oli epäilyksensä ilmaissut. Lapsi itse oli ollut sitä mieltä, että hän antaa koulutusavustussumman äidilleen, joka käyttää sen sitten parhaaksi katsomallaan tavalla, mutta haastateltavan mielestä lapsen piti itse ottaa vastuuta sekä rahan käyttämisestä, että sen riittämisestä ja niin he tekivät lapsen kanssa sopimuksen siitä, mitkä kulut lapsi itse hoitaa koulutusavustuksesta ja opintorahasta muodostuvalla summalla. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B:n vanhimman lapsen koulutusavustus on käräjäoikeuden sovittelussa aikaansaadun päätöksen mukaisesti maksettu äidin tilille ja haastateltavan kertoman mukaan hän maksaa kaikki lapsen kulut (Haastateltava B).

Haastateltava C kertoi, että hän ei ole keskustellut lastensa kanssa koulutusavustuksen käyttötarkoituksesta, eikä hän uskonut lasten isänsäkään näin tehneen. Hän uskoi rahojen menneen juuri siihen käyttötarkoitukseen, kuin kuuluukin. (Haastateltava C 2017.)

Lastenvalvojalla ei ollut kokemusta itsenäisesti asuvan 18-vuotiaan nuoren kumman-kin vanhempansa kanssa tekemästä koulutusavustussopimuksesta. Hän oletuksensa oli, että ainakin ydinperheessä tällainen koulutusavustus maksetaan varmasti useimmiten näkymättömästi eli siitä ei vahvisteta sopimusta. Eroperheisiin liittyen hänen oletuksensa oli, että melko usein nämä ”kotoa pois muuttaneet” 18-vuotiaat ovat kuitenkin vielä kirjoilla toisen vanhempansa luona ja sinne palataan viikonloppuisin ja loma-aikoina syömään yms. (Lastenvalvoja 2017.)

4.2 Koulutusavustuksen ehdot ja edellytykset

4.2.1 Kohtuullisuus koulutusavustuksen vahvistamisperusteena

Elatuslain 3 § 2 momentin mukaan koulutusavustuksen kohtuullisuutta harkittaessa otetaan huomioon erityisesti lapsen taipumukset, koulutuksen kesto-aika, siitä aiheutuvien kustannusten määrä sekä lapsen mahdollisuudet koulutuksen päätyttyä itse vastata koulutuksestaan aiheutuneista kustannuksista. Oikeuskäytäntö osoittaa, että näiden seikkojen ohella koulutusavustuksen kohtuullisuutta arvioitaessa pitää huomiota

kiinnittää myös saman lain 2 §:ssä mainittuihin yleisiin elatusvastuun arviointisääntöihin ja periaatteisiin, joiden mukaan vanhemmat vastaavat lapsen elatuksesta kykynsä mukaan. Kohtuullisuutta arvioitaessa otetaan huomioon myös muun muassa opintotukijärjestelmä ja lapsen kyky ja mahdollisuudet itse vastata elatuksestaan sekä seikat, joiden johdosta vanhemmille ei aiheudu lapsen elatuksesta kustannuksia tai ne ovat vähäiset. (Elatuslaki 2 § ja 3 § 2 mom.; Litmala 2002, 192.)

Lastenvalvojan mukaan kohtuullisuus on vaikea määritellä. Sekä elatus- että koulutusavustusasioissa kuitenkin aina edellytetään, että kohtuullistaminen tapahtuu. Lastenvalvojan mukaan kohtuullisuus pyritään saamaan aikaiseksi keskustelemalla; ihmettelemällä ääneen eri asioita. Kohtuullistaminen tapahtuu työntekijän ja vanhempien yhteistyönä. Neuvottelutilanteessa kohtuullisuutta pyritään miettimään monelta kannalta. (Lastenvalvoja 2017.)

Kohtuullisuus tulee harkita aina tapauskohtaisesti. Mitä tulee edellä mainittuihin lapsen taipumuksiin kohtuullisuuden edellytyksenä, nykyään harvemmin törmätään siihen, että toinen vanhempi toteaisi esimerkiksi lukion käynnin turhaksi. Harvoin myöskään lapsen huonoa koulumenestystä käytetään perusteluna sille, että koulutusavustusta ei tarvitsisi maksaa. Kohtuullisuus tarkoittaa, että koulutusavustuksen maksamisen pitää olla kokonaisuus huomioon ottaen kohtuullista. Esimerkiksi jos elatusvelvollisen elatusavun määrä on ollut nolla tai alle elatustuen määrän, jolloin lähivanhempi on saanut elatustukea Kelalta lapsen 18. ikävuoteen saakka, lienee selvää, että myöskään koulutusavustusta ei määrätä maksettavaksi, ellei elatusvelvollisen taloudellisissa oloissa ole juuri tapahtunut merkittävää muutosta. (Nystén 2015, 189.)

Lastenvalvojan mukaan elatussopimuksia, joiden määrä on alle elatustuen tai nolla vahvistetaan tänä päivänä todella paljon. Tällaisen sopimuksen omaavan nuoren vanhemmat karsiutuvat koulutusavustusneuvotteluista suorilta käsin pois, koska maksukyky ei vain yksinkertaisesti ole. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava C kertoi tiedostavansa, että hänen varallisuustasonsa huomioon ottaen häntä ei missään instanssissa olisi velvoitettu maksamaan koulutusavustusta ja hän tietää myös maksamansa summan olevan melko vaatimaton. Hänen mielestään kyse

on kuitenkin periaatteellisesta asiasta; lasten isä osallistuu niin paljon arjen kustannuksiin ja lasten kasvaessa myös heidän kulutuksensa koko ajan kasvaa – näin ollen haastateltava katsoo olevan kohtuullista, että hän kykyjensä mukaisesti myös osallistuu lasten kustannuksiin. (Haastateltava C 2017.)

Käräjäoikeuden tuomio KO 18.12.2015 L 15/7111 koskee asiaa, jossa koulutusavustusta vaativan täysi-ikäisen pojan äiti oli tuonut asiassa esille sen, että isä oli aikoinaan maksanut lukiota käyneelle tyttärelleenkin koulutusavustusta ja äidin mielestä oli kohtuullista, että hänen kummallakin lapsellaan olisi samanlainen lähtökohta opinnoilleen. Käräjäoikeuden perustelujen mukaan koulutusavustuksen kohtuullisuutta arvioitaessa vanhemmalle sisarukselle aiemmin suoritetulla koulutusavustuksella ei ollut arvioinnin kannalta merkitystä, vaan koulutusavustuksen kohtuullisuus on aina jokaisessa yksittäistapauksessa harkittava erikseen. (KO 18.12.2015 L 15/7111.)

Oikeuskäytännössä kohtuullisuutta arvioidaan hyvin usein vanhemman maksukyvyyn näkökulmasta (Gottberg 2013, 214). Näin esimerkiksi korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1997:173, jossa täysi-ikäinen tytär oli vaatinut isänsä velvoittamista osallistumaan lukion kahden viimeisen luokan oppimäärän suorittamisesta aiheutuviin kustannuksiin. Vaadittu summa oli samansuuruinen, kuin isän aiemmin maksama elatusapu. Äiti, jonka luona tyttö asui, oli työttömänä ja isä oli menettänyt työkykynsä sairastuttuaan ja siirtynyt hiljattain työkyvyttömyyseläkkeelle. Näin ollen hänen tuloensa olivat miltei koko sen ajan, kun hän maksoi tyttärelleen elatusapua, olleet nykyistä paremmat. Isän vaimo oli työttömänä ja vaimolla oli kaksi alaikäistä lasta, joista toinen kävi lukiota. Korkein oikeus on ratkaisussaan todennut, että tyttö oli kaikki hänen taloudellista tilannettaan koskevat seikat huomioon ottaen koulutusavustuksen tarpeessa, mutta isän pysyvästi heikentynyt taloudellinen tilanne huomioon ottaen isää ei kohtuuden nojalla voida velvoittaa osallistumaan tytön koulutuskustannuksiin vaatimusta koskevalta ajalta. (KKO 1997:173.)

Toisenlainen kohtuullisuuden arviointi tulee esiin hovioikeuden ratkaisussa HO 11.9.2014 S 14/847, jossa täysi-ikäinen, äitinsä luona asuva poika oli vaatinut isältään 160 €:n suuruista, kuukausittaista koulutusavustusta lukion päättymiseen saakka. Yksi isän käräjäoikeudelle esittämistä perusteista koulutusavustusvaatimuksen hylkää-

miseksi oli se, että hän ei katsonut kohtuulliseksi joutua suorittamaan koulutusavustusta lapselle, jonka elämään hän ei ollut saanut osallistua millään tavoin. Käräjäoikeus oli tuominnut koulutusavustuksen maksettavaksi. Hovioikeus hyväksyi käräjäoikeuden tuomion perusteluineen. Se, että isä ei väittämensä mukaan ollut saanut osallistua pojan elämään, ei vaikuttanut siihen, onko kohtuullista velvoittaa hänet maksamaan pojalle koulutusavustusta. Lapsi on oikeutettu vanhempiensa tukeen riippumatta siitä, millainen suhde lapsen ja vanhemman välillä on. (HO 11.9.2014 S 14/847; KO 28.5.2014 L14/3091.)

Lastenvalvoja kertoi, että varsinkin elatusapuasioihin liittyen aina joskus tulee vastaan esimerkiksi huoltoriitatapauksia, joissa etävanhemman tapaamisoikeutta on syystä tai toisesta rajoitettu ja kyseinen vanhempi kokee hyvin turhauttavaksi sen, että joutuu kaikesta huolimatta maksamaan lapsen elatuksesta. Kohtuullistamisen yhteydessä tätäkin näkökulmaa hänen mukaansa vanhempien kanssa mietitään ja siitä keskustellaan. Toki, jos yhteisymmärrystä asiasta ei vanhempien välille löydy, mitään lakiperustetta ei etävanhemman elatuksen vähentämiseen tältä osin ole olemassa. (Lastenvalvoja 2017.)

4.2.2 Millaisiin opintoihin koulutusavustusta on mahdollista saada?

Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan koulutusavustusta voi saada lukion tai vastaavan tasoisen oppilaitoksen loppuunsaattamiseen. Oikeuskäytännössä on katsottu, että lukiossa olevan elatustarpeeseen vaikuttaa erityisesti se, että lukio ei valmista mihinkään ammattiin. Tämän vuoksi lapsen mahdollisuudet selviytyä opintolainan koroista ja lyhennyksistä heti lukion jälkeen eivät ole erityisen hyvät. (Kangas 2013, 157; Litmala 2002, 192.) Korkeimman oikeuden ratkaisussa *KKO 1996:5 lukion on katsottu kuuluvan koulutusjärjestelmässämme peruskoulutukseen, mikä puoltaa sitä, että vanhempi voidaan velvoittaa osallistumaan lapsen lukioaikaisiin koulutuskustannuksiin, mikäli se katsotaan lain tarkoittamalla tavalla kohtuulliseksi.* (KKO 1996:5.) Kohtuullisuus on kuitenkin kussakin yksittäistapauksessa harkittava erikseen, eikä vanhemman osallistuminen lukiosta aiheutuviin kustannuksiin ole automaattista (Litmala 2002, 193). Tämä käy ilmi esimerkiksi KKO 1997:3:sta, jota avattiin edellä koulutusavustuksen kohtuullisuuden arviointia koskevassa kappaleessa.

Koulutusavustus voidaan vahvistaa myös ammatilliseen koulutukseen, mutta kynnyks siihen on huomattavasti korkeampi. Tämä perustuu siihen, että tällöin katsotaan kyseessä olevan nimensä mukaisesti ammattiin valmistava koulutus, eikä peruskoulutus. (Nystén 2015, 188; Terveiden- ja hyvinvointilaitos 2017.) Hovioikeuden ratkaisu *HO 15.12.2016 S 16/82 koskee muihin kuin lukio-opintoihin myönnettyä koulutusavustusta. Kyseisessä tapauksessa äitinsä luona asuva 18-vuotias poika oli aloittanut vuonna 2013 lukio-opinnot, mutta yhteishaulla 2014 pyrkinyt ammatillisen tutkinnon puolelle ja päässyt sinne. Ammatilliset opinnot aloittaessaan hän oli ollut 17-vuotias. Asian vireille tullessa hän opiskeli toisen asteen sähkö- ja automaatiotekniikan tutkintoa ammattikoulussa ja vaati isältään koulutusavustusta opintojen päättymiseen asti. Ammatillisen koulutuksen päätyttyä hän oli siirtymässä varusmiespalveluun ja sen jälkeen hänellä ilmoituksensa mukaan oli tavoitteena jatkaa opintojaan ammattikorkeakoulussa. Hovioikeus pienensi käräjäoikeuden määräämää koulutusavustuksen määrää, mutta katsoi, että isän taloudelliset olot ja muut seikat huomioon ottaen koulutusavustuksen maksaminen ammatillisen koulutuksen ajalta oli perusteltua. Isä määrättiin maksamaan koulutusavustusta myös palkattoman työharjoittelun ajalta.* (HO 15.12.2016 S 16/182; KO 18.12.2015 L15/7111.)

Lastenvalvojan mukaan sosiaalitoimessa vahvistetaan koulutusavustussopimuksia yhtä lailla lukiolaisille kuin ammattikoululaisillekin, koska kulut voivat kummassakin koulutusmuodossa muodostua yhtä suuriksi. Lastenvalvoja oli tietoinen siitä seikasta, että lukiolaisille koulutusavustuksen saaminen on selkeämpää, mutta kertoi monen etävanhemman suostuvan maksamaan avustusta myös ammattikoulua käyvälle lapselleen. (Lastenvalvoja 2017.)

Edellä mainitussa tapauksessa pojan isä oli muina, kuin taloudelliseen tilanteeseensa liittyvinä perusteluina tuonut esiin muun muassa sen, että ammattikoulu ei ole perustutkinto, vaan ammattitutkinto. Lisäksi hän vetosi sähköalan hyvään työllisyystilanteeseen, jonka vuoksi hän katsoi, että pojalla on mahdollisuus ottaa opintolainaa ja vastata itse koulutuskustannuksistaan. Hän katsoi pojan myös perusteettomasti pidettäneen opiskeluaikaansa käymällä lukiota yhden vuoden ajan ennen siirtymistään ammattioppilaitokseen. Pojan vastauksessa ammatillinen koulutus puolestaan rinnastet-

tiin lukioon, koska molempien koulutusten jälkeen oli mahdollisuus hakeutua ammatikorkeakouluun tai yliopistoon. Opiskeluaikakin vastaa pituudeltaan lukio-opiskelua. Opiskeltavan alan työllisyystilanteesta hän ei ollut samaa mieltä isänsä kanssa. Lisäksi hän vetosi edessä olevaan varusmiespalveluun sekä jatko-opiskelusuunnitelmiin opintolainan ottamatta jättämistä perustellessaan. Koulun vaihtoa hän perusteli sillä, että ammatillinen koulutus vastasi enemmän hänen taipumuksiaan. Hovioikeus katsoi päätöksessään, että opintoja ei ollut perusteettomasti pidennetty, koska pojan toiseen asteen opintojen opiskeluaika ei kuitenkaan ylittänyt neljää vuotta, joka oikeuskäytännön mukaan on pääsääntöisesti lukion suorittamisaika. (HO 15.12.2016 S 16/182.)

Yliopisto- ja vastaavanlaiseen koulutukseen koulutusavustusta sitä vastoin ei myönnetä, koska yleisesti katsotaan, että silloin nuoren tulee täysi-ikäisenä itse vastata kuluistaan. Tässä yhteydessä viitataan valtion opintotukijärjestelmään, jonka periaatteessa pitäisi kattaa kustannukset korkeamman asteen opinnoista, vaikka niin ei usein käytännössä olekaan ja vanhemmat usein vielä tässäkin vaiheessa vapaaehtoisesti avustavat lapsiaan. (Nystén 2015, 188.)

Haastateltava B kertoi vanhimman lapsensa viettävän nyt väli vuotta lukion jälkeen eli koulutusavustus on hänen osaltaan jo päättynyt. Lapsi tekee osa-aikatyötä, josta kustantaa omia menojaan ja omien sanojensa mukaisesti haastateltava kustantaa ruoan ja vuodepaikan. Hän kertoi kustantavansa nämä myös jatko-opintojen aikana, mikäli lapsi haluaa kotona asua. (Haastateltava B 2017.)

4.2.3 Millaisiin kuluihin koulutusavustus on tarkoitettu?

Korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1996:55 mukaan ilmaisu ”lapsen koulutuksesta aiheutuvat kustannukset” voidaan ymmärtää niinkin suppeasti, että se käsittää vain suoranaiset opintomenot. Korkein oikeus piti kuitenkin ratkaisussaan perustellumpaan ymmärtää ilmaisu siten, että se käsittää ne kustannukset, joista on vastattava, jotta kulloinkin kysymyksessä oleva koulutus kävisi mahdolliseksi. Näin ollen suoranaisten opintomenojen lisäksi koulutuskustannuksiin on luettu myös koulutuksen aikaiset elinkustannukset sikäli, kun koulutuksesta johtuu, ettei lapsi itse voi niitä ilman vanhempiensa tukea, esimerkiksi työnteolla rahoittaa. (KKO 1996:5.) Esimerkiksi usean

ikänsä puolesta koulutusavustukseen oikeutetun nuoren elämänvaiheeseen kuuluvan ajo-oikeuden hankinnan on käräjäoikeuden tuomiossa *KO 27.1.2014 L 13/29671 katsottu nyky-yhteiskunnassa kuuluvan nuoren aikuisen perustarpeisiin ja olevan usein jopa välttämättömyys esimerkiksi työpaikan saamiselle. Tästä syystä käräjäoikeus katsoi, että autokoulukustannuksia voidaan pitää nuoren aikuisen tyypillisinä elinkustannuksina.* (KO 27.1.2014 L 13/29671.) Eroperheissä jako lapsen elin- ja varsinaisten koulutuskustannusten kesken menee yleensä niin, että lapsen kanssa asuva vanhempi toteuttaa avustuksen luontoissuorituksin (asunto ja ruoka) ja toinen vanhempi rahana (Gottberg 2013, 232.)

Haastateltava C kertoi maksamansa koulutusavustuksen lisäksi osallistuneensa kumman lapsen ajokortin hankintaan (Haastateltava C 2017).

Oikeuskäytännössä ovat riidan aiheena melko usein tulleet esiin koulujen kesäloman aikaiset kustannukset. Varsinaisia opintomenoja ei kesäaikaan yleensä ole, mutta yleiset elinkustannukset on katettava tänäkin aikana. Hovioikeuden ratkaisussa *HO 6.2.2015 S 14/2843 otetaan kantaa koulutusavustuksen maksamiseen kesän ajalta. Täysi-ikäinen, äitinsä luona asuva, ammattikoulua käyvä poika oli vaatinut isältään 350 €:n suuruista kuukausittaista koulutusavustusta siihen asti, kun toisen asteen koulutus on päättynyt. Asiassa oli riidatonta se, että pojalla on oikeus saada koulutusavustusta isältään. Riita koski koulutusavustuksen maksuvelvollisuutta koulun kesäloman ajalta sekä kohtuullisen koulutusavustuksen määrää. Käräjäoikeus oli velvoittanut isän maksamaan pojalle vaaditun mukaista koulutusavustusta koulun lukuvuoden ajalta ja pienennettyä, 200 €:n suuruista koulutusavustusta kesän ajalta. Hovioikeus katsoi käräjäoikeuden tapaan, että koulutusavustuksen poistaminen kesäkuukausilta ei ollut perusteltua, koska yleiset elinkustannukset on katettava oppilaitoksen lomien aikanakin. Myös summat pysyivät muuttumattomina.* (HO 06.02.2015 S 14/2843.)

Lastenvalvojan viittasi tässä yhteydessä ristiriitaisiin tulkintoihin lapsen kesätyötulojen vaikutuksesta koulutusavustukseen, mutta hänen oma näkemyksensä oli, että koulutusavustusta pitäisi maksaa myös kesäkuukausilta. Varsinkin näinä aikoina, kun kesätöiden saaminenkaan ei ole mikään itsestäänselvyys. Esimerkiksi lapsen asumismenot eivät lakkaa kesän ajaksi, eikä ole reilua, että tuolta ajalta lähivanhempi kustantaa

kaiken yksin omasta pussistaan. Joskus lähivanhemman kotona saattaa asua samaan aikaan useampikin lukiolainen. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A:n mukaan lapsen isä yritti koulutusavustuksesta neuvoteltaessa vedota sekä kesäaikaan että lukulomaan aikoina, joilta koulutusavustusta ei tarvitse maksaa. Haastateltava yritti perustella kesäajalta maksamista sillä, että lapsen elinkustannuksista pitää huolehtia silloinkin. Lastenvalvoja ei ottanut mitään kantaa kesäajalta maksamiseen. Lukuloma-asiaan lastenvalvoja puuttui sanomalla, että kyseinen aika katsotaan normaaliksi kouluajaksi. Haastateltava ei viitsinyt alkaa painostaa lapsen isää kesäajalta maksamisessa enempää, koska tiesi, että seuraavaksi isä olisi tuonut perusteluissaan esille lapsen omat kesätyötulot. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B:n mukaan käräjäoikeuden sovittelussa aikaansaadussa sopimuksessa ei oteta kantaa esimerkiksi kesäajalta maksamiseen, vaan summa pysyy samansuuruisena koulutusavustuksen päättymiseen saakka. Haastateltavan sanoin; toisena kuukautena kuluja on vähemmän, toisena kuukautena enemmän. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava C kertoi maksavansa koulutusavustusta myös kesäkuukausilta sekä lukulomalta. Hänen mieleensä ei ollut edes tullut, etteivätkö nämä ajat kuuluisi myös avustuksen piiriin. (Haastateltava C 2017.)

Vaikka koulutusavustuksesta sopiessa tulee ottaa huomioon muitakin, kuin suoranaisia opintoihin liittyviä kustannuksia, koulutusavustuksella ei ole tarkoitus kattaa lapsen tarpeita yhtä kattavasti kuin elatusavulla. Koulutusavustuksella ei pääsääntöisesti ole enää tarkoitus ottaa osaa esimerkiksi lapsen harrastuskuluihin. Harrastuskulujen kuulumisesta koulutuskustannuksiin herää kysymys esimerkiksi tilanteessa, jossa vanhemmat ovat yhdessä valinneet ja hyväksyneet lapselleen urheilulukion lapsen harrastaessa jotain lajia kilpailumielessä. Onko oikeudenmukaista, että kilpaurheilu, johon lapsi on lukiota aloittaessaan sitoutunut kummankin vanhemman siihen myötävaikuttaessa ja suostuessa, joudutaan lopettamaan, jos lapsen kanssa asuvalla vanhemmalla ei ole enää maksuihin varaa? (Nystén 2015, 188–189; Terveysten- ja hyvinvointilaitos 2017.)

Lastenvalvojan mukaan hänellä on tullut vastaan tapauksia, joissa vanhemmat ovat aikanaan yhdessä sopineet lapselle jonkun kalliimman harrastuksen, jossa lapsi on saattanut menestyä todella hyvin. Koulutusavustusneuvotteluissa sitten pohditaan, onko lapsella oikeus vanhempiensa tukemana jatkaa vielä täysi-ikäistymisen jälkeenkään harrastusta, jossa on äärimmäisen taitava. Jos esimerkiksi lähivanhempi on hyvin vähävarainen ja etävanhemmalla ei tällaisessa tapauksessa ole varaa tai halua ”sponssata” lapsen harrastusta, niin usein harrastusta ei ole mahdollista jatkaa. Lastenvalvoja halusi tähdentää, että vaikka laki ei harrastuskuluihin osallistumiseen etävanhempaa enää tässä vaiheessa velvoitakaan, niin lapselle tärkeänä ja hänen etuaan ajavana asiana tällainenkin asia keskusteluissa otetaan esiin. (Lastenvalvoja 2017.)

Lastenvalvojan kokemuksen mukaan sopijaosapuolille ei useimmiten ole kovinkaan selvää, mitä kuluja koulutusavustuksella on tarkoitus kattaa ja usein mukaan yritetään saada yhtä ja toista. Hän otti esiin esimerkiksi mopoauton kulut, jotta nuori pääsee kulkemaan koulussa. Kohtuullistamisen näkökulmasta tätä asiaa pitää hänen mukaansa miettiä esimerkiksi siltä kantilta, onko mopoauto nykypäivänä joku selviö. Onko esimerkiksi ydinperheissä aina itsestään selvää, että lapsilla on mopoauto? Usein eri elintason omaavilla ihmisillä näihin keskusteluihin tulee myös ihan erilaisia asioita käsiteltäväksi. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava B:n mukaan he lasten isän kanssa ovat aina toivoneet, että molemmilla lapsilla olisi jokin harrastus. Toinen lapsista harrasti suosittua lajia, joka aluksi oli melko halpa harrastus. Kyseisen lajin muututtua niin sanotuksi trendilajiksi vuosikustannukset nousivat jopa 800 euroon vuodessa. Tämä oli yhtenä perusteena haastateltavan esittämälle kolmannelle elatusavun korotusvaatimukselle (samassa yhteydessä tehtiin päätös myös koulutusavustuksesta). Jatkossa, mahdollisesti kilparyhmiin siirtyäessä, vuosikustannukset olisivat saattaneet nousta jopa 1100 euroon vuodessa ja siihen päälle vielä kisamatkat ulkomaille yms. Haastateltavan mukaan lopputuloksena oli, että isänsä kanssa keskusteltuaan tytär päätyi lopettamaan harrastuksen kokonaan. Tyttären kertoman mukaan he olivat isän kanssa päätyneet siihen lopputulokseen, että harrastus oli liian kallis. Haastateltavan mukaan lapsen elämässä tapahtui tuohon aikaan myös muita muutoksia, jotka tekivät harrastuksesta luopumisen lapselle helpommaksi. (Haastateltava B 2017.)

Korkeimman oikeuden ratkaisussa *KKO 1997:26* oli kyse koulutusavustuksen vahvistamisesta täysi-ikäisen, äitinsä luona asuvan lapsen opintoihin Helsingin saksalaisen koulun lukiossa. Vaadittu summa oli 2250 markkaa kuukaudessa. Isä oli kiistänyt vaatimuksen, koska hänen väittämänsä mukaan lapsen äiti oli itse suunnitellut lapsen koulutuksen ja sen kalliin laadun, eikä hänen mielestään ollut hyväksyttävää, että hän joutuisi kustantamaan lapsen tarpeettoman kallista koulunkäyntiä. Korkein oikeus pieneni alun perin vaadittua summaa huomattavasti, mutta oli sitä mieltä, että isän varallisuusasemasta esitetty selvitys osoitti hänen kykenevän osallistumaan kustannuksiin, eikä pitänyt lukion käyntiä Helsingin saksalaisen koulun lukiossa tarpeettoman kalliina kustannuksena. Näin ollen isä velvoitettiin suorittamaan koulutusavustusta pojalleen 800 markkaa kuukaudessa hänen lukio-opintojensa loppuun saakka. (KKO 1997:26.)

4.2.4 Koulutusavustuksen päätyminen

Elatuslakiin ei ole sisällytetty mitään nimenomaista yläikärajaa koulutusavustuksen vahvistamiselle. Lain esitöissä mainitaan yleisluontoisesti, että säännönmukaisesti lapsi kykenee itse elättämään itsensä vasta sen jälkeen, kun hänen koulutuksensa on päättynyt. Tietynlaista tukea iän merkityksen arviointiin on kuitenkin saatavissa muualta lainsäädännöstä. Esimerkiksi lapsen oikeus saada kuolinpesästä koulutusavustusta lakkaa hänen täyttäessään 21 vuotta. Oikeuskäytännössä on katsottu, että vanhempien vastuu lähtökohtaisesti jatkuu ennallaan lapsen täysi-ikäistyessä kesken olevan koulutusvaiheen loppuun. Koulutusavustusharkinnan näkökulmasta nuori on kuitenkin velvollinen suorittamaan opintonsa tavanomaisessa ajassa mahdollisimman joutuisasti eikä koulutusajan pidentyminen ilman pakottavaa, opiskelijasta itsestään riippumattomasti voi tulla koulutusavustusvelvollisen vahingoksi. (Gottberg 1996, 7; Gottberg 2013, 229; HE 90/1974, 47; KO 27.1.2014 L13/29671; Perintökaari 40/1965 8 luku 1 § 1 mom.)

Vaikka vanhempien koulutusavustusvelvollisuudelle ei laissa olekaan asetettu nimenomaista yläikärajaa, selvänä voidaan pitää, että vastuu luonnostaan vähenee lapsen iän karttuessa. Tätä ajatusta tukee myös opintotukijärjestelmä; vanhempiensa luona asu-

van 20-vuotta täyttäneen toisen asteen opiskelijan opintorahan suuruus on vähimmilläänkin kaksinkertainen verrattuna alle 20-vuotiaalle myönnettävän opintorahan suuruuteen. (Gottberg 1996, 7; Gottberg 2013, 229; Kelan www-sivut 2018.)

Oikeuskäytäntö tukee edellä olevaa. Sen mukaan lukion suorittamisaika on pääsääntöisesti enintään neljä vuotta, joten sen päättymisen aikaan nuori on yleensä 19-20-vuotias. Hovioikeuden ratkaisussa *HO 19.5.2015 S 14/590 oli riitaista se, voidaanko isä velvoittaa maksamaan täysi-ikäiselle, äitinsä luona asuvalle lapselleen koulutusavustusta myös neljänneltä, iltalukiossa suoritettavalta opiskeluvuodelta ja sitä edeltävältä kesältä. Perusteina koulutusavustuksen jatkumiselle poika oli esittänyt, että hän oli kärsinyt vanhempien avioeron vuoksi erittäin vakavista henkisistä ongelmista. Lisäksi hän oli kärsinyt koulukiusaamisesta päivälukiossa, mikä oli aiheuttanut poissaoloa koulusta ja opintojen viivästymistä. Pojan siirryttyä päivälukiosta iltalukioon hänen opintonsa olivat opintokirjaotteen mukaisesti edistyneet suunnitellusti. Lisäksi pojan rahatilanne oli erittäin vaikea ja äidin maksukyky oli huomattavasti heikompi kuin isän. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden tuomiota, jolla isä oli velvoitettu maksamaan koulutusavustusta 200 euroa kuukaudessa neljännen lukuvuoden loppuun saakka. Se katsoi, että poika oli esittänyt riittävän selvityksen siitä, että hänen opiskelunsa iltalukiossa olivat olleet tarpeen ylioppilaskirjoitusten läpäisemiseksi ja lukion päästötodistuksen saamiseksi. Pojan isä oli velvollinen suorittamaan pojalle koulutusavustusta myös päivälukion ja iltalukion välisen kesän ajalta, koska poika oli ilmoittanut opiskelleensa kesälukiossa tuon ajan, eikä hänen opiskeluaikaista toimeentuloaan voitu jättää loma-aikojen työnteon varaan.* (HO 19.5.2015 S 14/590.)

Lastenvalvojan oletus oli, että esimerkiksi lukion normaaliksi kestoksi lasketaan kolme vuotta. Hän oli kuitenkin tietoinen siitä, että lain hengen mukaan koulutusavustusta maksetaan 18-vuotta täyttäessä kesken oleva toisen asteen koulutus loppuun. Sopimusta tehdessä arvioidaan, kuinka kauan kyseinen koulu kestää ja sopimus vahvistetaan jatkumaan siihen saakka. Hänelle itselleen ei ollut tullut vastaan tapausta, että koulu olisikin syystä tai toisesta kestänyt arvioitua pidempään, mutta hänen oletuksensa oli, että vanhemmat hoitavat asian keskenään, jos kerran alun perin ovat sopimukseen päässeet. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava B:n mukaan käräjäoikeuden vahvistamaan sopimukseen kirjattiin kummankin lapsen toisen asteen opintojen päättymispäivä, jolloin koulutusavustuksen maksaminen päättyy. Vanhemman lapsen osalta tiedettiin jo siinä vaiheessa, että kouluna on lukio, mutta 13-vuotiaan jatkosuunnitelmista ei tuossa vaiheessa ollut vielä mitään tietoa. Sopimukseen kirjattiin kummankin lapsen toisen asteen opintojen kestoksi kolme vuotta. Tällä hetkellä nuorempi lapsi on ammattikoulussa. (Haastateltava B 2017.)

4.3 Koulutusavustuksen määrä

Koulutusavustus jää määrällisesti usein varsin vaatimattomaksi, koska sen suuruuden on nimenomaisesti oltava kohtuullinen. Vaikka koulutusavustuksen suuruus määräytyy osittain eri tavalla kuin muu lapsen elatusapu, sovelletaan siihen usein elatusapua koskevia säännöksiä. Soveltamisessa pitää ottaa huomioon, että vanhempien vastuu koulutuskustannuksista on, toisin kuin elatusavun ollessa kyseessä, aina toissijainen ja täydentävä. Elatuslain esitöiden valossa vanhempien kohtuullisen avustusvelvollisuuden määrä on kutakuinkin avoin. Oikeuskäytännön perusteella kuitenkin voisi sanoa, että koulutusavustuksen määrä on yleensä alhaisempi kuin sitä edeltävän elatusavun määrä. (Gottberg 2013, 229; KKO 1997:26; Litmala 2002, 193; Nystén 2015, 188.)

Lastenvalvojan kertoi, että koulutusavustus on yleensä vähäisempi ja kohtuullisempi kuin elatusapu. Hän ei kuitenkaan nähnyt mitään estettä sille, että jos vanhemmat yhteisymmärryksessä suostuvat, määrä voi olla myös aiemmin maksetun elatusavun suuruinen. Hän otti esiin esimerkin, että etävanhemman maksama elatusapu on syystä tai toisesta tarkistettu juuri vähän ennen täysi-ikäistymistä. Tällaisessa tapauksessa lapsen kulutus ei oletettavasti muutu yhdessä yössä lapsen täyttäessä 18-vuotta. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A:n mukaan lapsen isä oli lastenvalvojalla heittänyt ”puolihuolimattomasti hatusta”, että kyllä hän pakon edessä kahdeksankymppiä kuukaudessa voi maksaa. Haastateltava oli todennut tähän, että alle 120 euroon kuukaudessa hän ei suostu ja samaan hengenvetoon tiedustellut lastenvalvojalta, että miten tästä edetään. Lastenvalvoja oli vastannut, että jos sopuun ei päästä, oikeusprosessi on seuraava askel.

Tämän jälkeen isä oli todennut, että ei ala pikkurahoista tappelemaan, että olkoon se 120 euroa. Haastateltavan mielestä sovittu summa oli kohtuullinen, vaikkakin melko paljon aiemmin maksettua elatusapua pienempi, joka sekin oli haastateltavan mielestä ollut isän tuloihin nähden alakanttiin. (Haastateltava A, 2017.)

Haastateltava B kertoi olleensa tyytyväinen siihen, että kun käräjäoikeuteen lähdettiin, kaikki saatiin sovittelussa kerralla päätökseen eli lasten elatusavut korotettiin ja sama summa määrättiin maksettavaksi kummallekin lapselle koulutusavustuksena toisen asteen opintojen päättymiseen asti. Mikäli lasten isä olisi lähtenyt vaatimaan summan kohtuullistamista 18 ikävuoden jälkeen, olisi edessä ollut taas uusi ”show”. Haastateltava kertoi myös, että jos sovittelussa ei olisi päästy yhteisymmärrykseen ja asia olisi palautunut käräjäoikeuden käsittelyyn, riskinä olisi ollut, että kohtuullistaminen olisi tehty. (Haastateltava B 2017.)

Koulutusavustuksen määrä lasketaan määrittelemällä ensin lapsen elatuksen tarve. Oikeuskäytännöstä käy ilmi, että käräjäoikeus on melko usein koulutusavustuksen määrää arvioidessaan käyttänyt oikeusministeriön ohjetta lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi (2007) suuntaa antavana lähtökohtana vanhempien maksukykyä ja koulutusavustusta vaativan elinkustannuksia harkitessa. Näin esimerkiksi koulutusavustuksen vahvistamista koskevassa käräjäoikeuden tuomiossa KO 18.12.2015 L 15/7111. (Kangas 2013, 161; KO 18.12.2015 L 15/7111.) Hovioikeus on puolestaan lähes poikkeuksetta kumonnut ohjeen soveltamisen. Näin tapahtui edellä mainittuun käräjäoikeuden tuomioon liittyvässä hovioikeuden ratkaisussa HO 15.12.2016 S 16/182. Hovioikeus totesi ratkaisunsa perusteluissa, että vaikka koulutusavustuksen määrään luettaankin suoranaisten opintomenojen lisäksi mukaan myös koulutuksen aikaiset elinkustannukset, ei oikeusministeriön ohjetta voida suoraan soveltaa kohtuullisen määrän arvioimiseen. Kuten oikeusministeriön ohjeessa itsessäänkin sanotaan, se ei koske koulutusavustuksen suuruuden laskemista. Kyseinen ohje ei sido tuomioistuinta edes elatusapua määrättäessä. (HO 15.12.2016 S 16/182; Ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi 2007, 56.)

Lastenvalvojan mukaan elatusavun suuruuden määrittelyssä apuna käytetään Sosiaalikallega-laskuria, joka antaa lähinnä keskustelun pohjaksi jonkun summan, josta lähdetään kohtuullistamaan. Koulutusavustusta varten tällaista laskuria ei ole olemassa.

Esimerkiksi oikeusministeriön ohjetta lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi voidaan koulutusavustuksen suuruutta määriteltäessä soveltaa, mutta mitään selkeää laskuria sen suuruuden määrittelemiseksi ei ole olemassa. (Lastenvalvoja 2017.)

Oikeuskäytännössä on katsottu, että koulutusavustuksen määrää harkittaessa on lähtökohdaksi otettava paitsi elatuslain koulutusavustusta koskevasta säännöksestä (3 § 2 mom.) johtuvat kohtuullisuutta koskevat seikat, myös vanhempien taloudelliset olot sekä heidän kykynsä vastata koulutuksesta aiheutuvista kustannuksista. Huomiota pitää kiinnittää myös lapsen omiin mahdollisuuksiin vastata koulutuskustannuksistaan. Näin ollen toisin kuin elatusavun ollessa kyseessä, koulutusavustuksen määrä ei voi perustua mihinkään selkeään laskelmaan, vaan kyse on tapauskohtaisesta kokonaisharkinnasta. (HO 3.1.2017 S 16/72.)

4.3.1 Vanhemman maksukyky

Elatuslain 2 § 1 momentin mukaisesti vanhemmat vastaavat lapsen elatuksesta kykynsä mukaan. Vanhempien maksukykyä arvioitaessa otetaan huomioon heidän ikänsä, työkykynsä ja mahdollisuutensa osallistua ansiotyöhön sekä käytettävissä olevien varojen määrä. Maksukykyä arvioitaessa tulee ottaa huomioon myös avioliittolain mukainen samassa taloudessa asuvan aviopuolison elatusvelvollisuus. Avioliittolain mukaan kummankin puolison tulee avioliitossa kykynsä mukaan ottaa osaa perheen yhteiseen talouteen ja puolisoiden elatukseen. Näin ollen esimerkiksi vanhemman uuden puolison työkyvyttömyys tai työttömyys saattaa vaikuttaa vanhemman arvioituun maksukykyyn. Mikäli vanhemmalla on yhteisiä lapsia uuden puolisonsa kanssa, tämä tietenkin myös vaikuttaa vanhemman elatuskustannusten lisäyksenä. (Arajärvi 2011, 112; Avioliittolaki 234/1929 46 § 1 mom.; Elatuslaki 2 § 1 mom.)

Lastenvalvoja kertoi aina pyytävänsä koulutusavustusneuvotteluihin saapuvilta etä- ja lähivanhemmilta varallisuusoloselvitykset heidän maksukykynsä arvioimiseksi. Tämä siitä huolimatta, että laskuri ei toimi koulutusavustuksen yhteydessä samalla tavoin kuin elatusavun suuruutta määriteltäessä. Hänen mukaansa ihmisillä on melko usein omien puheidensa mukaan rahat loppu, eikä ole varaa maksaa mitään avustuksia. Jol-

lakin tavoin on oltava mahdollista selvittää totuus varallisuuden suhteen. Lisäksi tavoitteena on saada aikaan jonkunnäköinen läpinäkyvyys; että vanhemmat saataisiin yhdessä miettimään ja peilaamaan tilannettaan ja sitä, mihin varat oikeasti riittävät yms. Hän lisäsi vielä, että varallisuusoloselvitys pyydetään sopimuksen kummaltakin osapuolelta myös sellaisissa tapauksissa, että vanhemmat tulevat oikeudenkäyntikuluja säästääkseen lastenvalvojalle vahvistamaan lakimiestensä aikaansaaman sopimuksen. Tällaisessakin tilanteessa lastenvalvojan pitää vielä ennen sopimuksen vahvistamista tarkistaa, että lakimiesten aikaansaama sopimus on lapsen edun mukainen. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A:lle oli hänen varatessaan aikaa lastenvalvojalle koulutusavustusneuvotteluja varten kerrottu, että kummallekin osapuolelle lähetettäisiin kutsun mukana selvityspyyntö tuloista sekä elinkustannuksista. Näin ei kuitenkaan toimittu sillä seurauksella, että sopimisen pohjaksi ei ollut esittää mitään konkreettisia lukuja. Näin ollen lapsen isältä vaadittava koulutusavustuksen määrä jäi kokonaan haastateltavan ja lapsen isän välisen keskustelun varaan. Haastateltavan mielestä tämä ei ollut kovin hedelmällinen lähtökohta sopuun pääsemiselle muutenkin hyvin tulehtuneessa tilanteessa. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B kertoi, että oikeusprosessin alussa lasten isä ilmoitti asumiskuluihin suuren summan ja väitti, että hänen puolisonsa ei osallistu kustannuksiin lainkaan. Haastateltava kertoi lakimiehensä kanssa lähettäneensä lasten isälle vastineen, jonka mukaan asiassa on täysin merkityksetöntä se, osallistuuko puoliso todellisuudessa kuluihin vai ei. Avioliittolain mukaan kumpikin puoliso osallistuu kykynsä mukaan ja asumiskulut jaetaan pääsääntöisesti puoliksi. Aivan viime hetkellä ennen käräjäoikeuden sovittelua lasten isä ilmoitti eronneensa puolisostaan, mikä luonnollisesti laittoi aiemmat laskelmat uusiksi. Eron jälkeen lasten isä vastasi taas yksin muun muassa asuntolainastaan. Haastateltava kertoi, ettei hän tänä päivänäkään ole vielä tullut selvittäneeksi, erosiko lasten isä puolisostaan oikeasti vaiko vain vedettiinkö avioerohakemus takaisin oikeusprosessin päätyttyä. (Haastateltava B 2017.)

Aiemmin käsitelty kohtuullisuus tulee usein esiin juurikin vanhemman maksukykyä määriteltäessä. Joskus eri osapuolilla voi olla hyvin toisistaan eriäviä näkemyksiä

maksukykyyn liittyvästä kohtuullisuudesta. Näin esimerkiksi käräjäoikeuden ratkaisussa *KO 28.5.2014 L 14/3091*, jossa täysi-ikäinen lukiolaispoika oli vaatinut isältään osallistumista koulutuksesta aiheutuviin kustannuksiin, koska hänen omat tulonsa eivät riittäneet hänen välttämättömiin menoihinsa, eikä äiti pystynyt häntä riittävästi avustamaan. Isä vastusti vaatimusta, koska hänen omat kuukausittaiset käyttövaransa pakollisten menojen jälkeen olivat negatiiviset. Tämä johtui muun muassa kulutusluotoista, sekä tarpeeseen nähden kohtuuttoman korkeasta yleisestä kulutustasosta, joka ei käräjäoikeuden mukaan saanut koitua pojan vahingoksi. Erityisesti mainittiin hänen ruoka- ja vaatekulunsa, jotka olivat kuukaudessa yhtä suuret, kuin pojan ja hänen äitinsä yhteenlasketut ruoka- ja vaatekulut samassa ajassa. Käräjäoikeus määräsi koulutusavustuksen maksettavaksi. (*KO 28.5.2014 L 14/3091*.)

Lastenvalvojan mukaan joskus on tullut vastaan myös tapauksia, joissa etävanhemmalla osoittautuu olevan melko ylellinen elämäntyyli ja silti varoja lapsensa tukemiseen ei tunnu oikein löytyvän. Lastenvalvojan mukaansa tällaisissa tapauksissa hän kokee tehtäväkseen jollakin tavoin yrittää tuoda näkyväksi sen, että nuorella on koko elämä edessään ja kuinka tärkeä sijoitus hänen tulevaisuuteen olisi, että hän saisi ilman isompia, ainakaan rahasta johtuvia, murheita käydä koulunsa loppuun. Usein myös sopimuksen lyhytkestoisuus on yksi peruste, johon hän yrittää vedota sopuun pääsemiseksi. Jos etävanhempi ei tästä huolimatta kuitenkaan asialle ”syty”, niin lastenvalvoja ei asialle mitään voi. Hän ei voi alkaa moralisoimaan, koska vanhemmat tulevat kuitenkin lähtökohtaisesti lastenvalvojalle ihan vapaaehtoisesti sopimaan. Oikeudella on hänen mukaansa sitten valta asettaa tällaisessa tapauksessa mahdolliset ”rajat”. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava B kertoo, että lasten isä toimitti käräjäoikeuteen laskelman, jonka mukaan hänellä ei suurista asumismenoistaan johtuen ollut yhtään maksukykyä. Samalla asumiskulunsa olivat puolittuneet puolison muuttaessa asumaan hänen kanssaan. Lisäksi hän oli uuden vaimonsa kanssa tehnyt useampia uusia omaisuushankintoja, joista osa oli kasvattanut myös hänen asuntolainansa. (Haastateltava B 2017.)

Usein myös muutos koulutusavustuksen määräytymisessä huomioon otettavissa olosuhteissa saattaa vaikuttaa vanhemman maksukykyyn. Tällöin yleensä arvioidaan muutoksen laajuus ja sen kesto. Edellä olevaan tapaukseen *KO 28.5.2014 L 14/3091*

liittyen isä oli jäänyt käräjäoikeuden tuomion jälkeen työttömäksi ja valitti hovioikeuteen vaatimuksenaan koulutusavustusvaateen hylkääminen. Perustelujensa mukaan hänen ei voitu edellyttää karsivan tavanomaisia menojaan eikä ottavan velkaa pystyäkseen maksamaan koulutusavustusta. Hovioikeuden mukaan, ottaen huomioon koulutusavustuksen määrä ja kesto sekä isän aiempi tulotaso ja työllistymismahdollisuus, isän työttömyyden lyhyt kesto ei vielä sellaisenaan ollut riittävä peruste arvioida koulutusavustuksen maksamisen kohtuullisuutta. Näin se hyväksyi käräjäoikeuden tuomion perusteluineen. (HO 11.9.2014 S 14/847.)

Haastateltava B:n mukaan hänen vireille panemansa oikeusprosessin perusteina olivat muuttuneet olosuhteet; lasten kulut olivat nousemassa, äidin tulot olivat yrityksensä konkurssin myötä pienentyneet ja lasten isä oli mennyt naimisiin, joten hänen asumiskulunsa olivat puolittuneet. Kaikki hänen esittämänsä vaatimukset perustuivat ihan puhtaasti laskuihin; haastateltava oli muun muassa säilyttänyt kaikki vanhemman lapsen ensimmäisen lukiovuoden hankintoja koskevat kuitit. (Haastateltava B, 2017.)

4.3.2 Lapsen omat tulot ja varallisuus

Koulutusavustukseen liittyvässä oikeuskäytännössä on melko usein tullut esiin kysymys, millainen mahdollisuus nuorella kulloinenkin taloudellinen tilanne huomioon ottaen on esimerkiksi kesäansioden tai opintorahan avulla itse rahoittaa elinkustannuksensa ja koulutuksensa. Yleisesti on pidetty kohtuullisena, että lapsen satunnaisia tai vähäisiä ansiotuloja ei tarvitse käyttää elatukseen. Näin ollen hyvin harvoissa tapauksissa esimerkiksi viikonlopputöillä tai kesäansioilla tosiasiallisesti on katsottu olleen mahdollisuus kattaa koulutuskustannuksia niin, että niillä olisi vaikutusta koulutusavustuksen määrään. Yleinen näkemys on, että esimerkiksi lukio-opiskelusta aiheutuvia kustannuksia ei ole mahdollista ainakaan kokonaisuudessaan rahoittaa työnteolla, kun otetaan huomioon lukio-opiskelun luonne kokoaikaisena opiskeluna. (HO 15.12.2016 S16/182; KKO 2009:66; KO 7.10.2016 L 15/40058.)

Lastenvalvoja mainitsi ristiriitaisista lain tulkinnoista lapsen omien tulojen käyttämisestä koulutuskustannusten kattamiseen. Hänen oma ajatuksensa oli, että lapsen satunnaiset kesätyörahat voisivat olla niin sanottua ahkeruusrahaa, joiden käyttämisestä

voidaan sitten lähivanhemman kanssa neuvotella. Häneen mukaansa voidaan miettiä, kuinka motivoivaa työnteko on, jos lapsen kaikki ansaitut rahat menevät suoraan esimerkiksi ruokaan tai muihin laskuihin. Tilanne oli eri ennen vanhaan, kun mentiin 14-vuotiaana jo vakituisiin töihin. Nykyään miltei poikkeuksetta 18-vuotiaalla on vielä koulu kesken ja koulunkäynnin pitäisi myös olla tämän ikäisen nuoren ”pääasiallinen työ”. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A:n mukaan hänen lapsensa on tehnyt koko lukioajan säännöllisesti viikonlopputöitä. Näistä hän on pääsääntöisesti jo alaikäisenä maksanut esimerkiksi vaate- ja meikkiostoksiaan. Niin sanottuihin pakollisiin vaatehankintoihin on haastateltava myös osallistunut. Koulutusavustuksen alettua tilanne on jatkunut samana niin, että aiemmin äidin maksamat kouluun liittyvät menot maksetaan siitä ja äiti kustantaa sitten ruuan, asumisen ja välillä vähän jotain ekstraakin. Haastateltava mainitsi myös, että mikäli lapsi olisi hiukankin tuhlaavaa sorttia, hän ehkä periaatteen vuoksi pyytäisi jotakin nimellistä summaa työtuloista asumiskuluihin. Kyseisen summan hän voisi sitten laittaa säästöön lapselle pesämunaksi, mutta kasvatuksellisesti olisi tärkeää tajuta, että elämisestä pitää jotain myös maksaa. Hän mainitsi vielä, että hän hieman ehkä yllättyikin, ettei lapsen isä ottanut lapsen omia tuloja esille koulutusavustusneuvotte luissa. (Haastateltava A.)

Haastateltava B oli A:n kanssa samoilla linjoilla ja sanoi, että jos lapsen tienestit olisivat isommat, saattaisi hän niistä periaatteellisessa mielessä jonkun osan elämisen kuluihin pyytääkin. Hänen mielestään nuoren pitää myös oppia, että elämisessä on kuluja. Tämän hetkisillä, lapsen n. 500 €:n kuukausituloilla hän ei tätä kuitenkaan tee. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava C kertoi vanhimman lapsensa välillä tienanneen kuukaudessa kolminkertaisen määrän verrattuna haastateltavan kuntoutustukena saamaan määrään, mutta silti hän halusi myös koulutusavustuksen maksaa. Haastateltava kertoi olevansa tyytyväinen, että lapset ovat olleet ahkeria, hakeneet ja saaneet töitä ja laittaneet rahaa säästöön. Hän halusi ajatella lasten säästävän ansiotulojaan tulevaisuutta varten ja halusi suoda heille erilaisia mahdollisuuksia kuin mitä hänellä itsellään oli koskaan tuon ikäisenä ollut. (Haastateltava C 2017.)

Lapsen omat tulot ja varat otetaan huomioon vanhemman elatusvastuun vähennyksenä vain silloin, kun lapsella on pääomatuloja tai vähäistä suurempia ansiotuloja tai huomattavia varoja. Lapsen varallisuuden huomioon ottaminen vanhemman elatusvastuun vähennyksenä voi olla kohtuullista esimerkiksi silloin, kun vanhempi on vähävarainen, mutta lapsen varat ovat huomattavat. Samat lainalaisuudet pätevät koulutusavustuksenkin suhteen. (KKO 2009:66.)

Lastenvalvoja kertoi, että hän ei koulutusavustussopimusta vahvistaessaan ota lapsen tuloja tai muuta varallisuutta esiin, ellei jompikumpi vanhemmista niitä halua neuvotteluissa perusteena käyttää. Ylipäätään, jos puhutaan lapsen varallisuudesta, esim. osakkeista tai omaisuudesta, niin hän katsoi näiden asioiden menevän oman kompetenssialueensa ulkopuolelle ja vaativan erilaista asiantuntijuutta. Tällaisissa tapauksissa hän useimmiten ohjaa vanhemmat lakimiehen juttusille. (Lastenvalvoja 2017.)

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 2009:66 oli kyse siitä, onko kohtuullista velvoittaa isä maksamaan koulutusavustusta lukiota käyvälle, 18 vuotta täyttäneelle lapselleen. Lapsi oli saanut 20 000 euron korvauksen äitinsä kuoleman jälkeen tämän työnantajan ottaman ryhmähenkivakuutuksen perusteella. Äiti oli kuollut varattomana. Elatusavun lakattua 4 kuukautta äidin kuoleman jälkeen, isä ei ollut tukenut lasta taloudellisesti, vaan tämä oli joutunut turvautumaan tätinsä taloudelliseen apuun sekä toimeentulotukeen. Isän mukaan lapsella oli omia tuloja ja varallisuutta, jolla hän on voinut rahoittaa elinkustannuksensa ja koulunsa. Korkein oikeus katsoi, että koska isällä oli maksukykyä, hänen velvoittamistaan maksaa lapselleen koulutusavustusta ei voitu lapsen saamasta korvaussummasta huolimatta pitää kohtuuttomana. Kun otetaan huomioon ryhmähenkivakuutuksen tarkoitus korvata edunjättäjän läheisille tämän kuoleman johdosta aiheutunutta tulojen poisjäämistä ja toimeentuloa yleensä, on lähtökohtaisesti perusteltua, että toinenkin vanhemmista on vakuutuskorvauksesta huolimatta osaltaan vastuussa koulutusavustustarpeen kattamisesta. (KKO 2009:66.)

Pohdittaessa lapsen tulojen merkitystä vanhemman elatusvastuun vähennyksenä on tärkeää muistaa myös se, että elatusvelvollisuus on vanhemmilla, mutta toisaalta vain ja ainoastaan heillä (Gottberg 2013, 209). Näin ollen esimerkiksi lapsen sukulaisiltaan

saamalla rahalahjoilla ei ole kokonaisuuden kannalta merkitystä koulutusavustusharkinnassa. Tästä on kyse hovioikeuden ratkaisussa *HO 10.5.2016 S 15/1731*, jossa isä oli vaatinut, että hänet vapautetaan velvollisuudesta suorittaa täysi-ikäiselle, äitinsä luona asuvalle, lukiota käyvälle tyttärelleen koulutusavustusta. Perusteluna isällä oli muun muassa se, että tytön kummitäti ja isänäiti ovat hänen väittämänsä mukaan tukeneet tytön koulunkäyntiä taloudellisesti sekä se, että tyttö kykenee myös itse rahoittamaan opintojaan opintorahalla. Hovioikeus totesi, että lapsen kummitäti ja isoisä eivät ole elatusvelvollisia suhteessa lapseen. Näin ollen heidän antamiaan rahasuorituksia ei myöskään voida pitää elatuslaisia tarkoitettuina lapsen tuloina tai varoina. Lisäksi vanhemman luona asuvalla lukiolaisella ei ole automaattisesti oikeutta opintorahaan, sillä sen saaminen ja määrä riippuvat myös vanhempien tuloista. Hovioikeus piti ennallaan käräjäoikeuden päätöksen, jonka mukaan isän tuli maksaa koulutusavustusta tyttärelleen lukio-opintojen päättymiseen asti. (HO 10.5.2016 S 15/1731.)

Haastateltava A:n kertoman mukaan hänen vanhempansa ovat auttaneet lapsenlapsensa koulutuskustannusten ja muidenkin kustannusten kattamisessa. Haastateltavan mukaan lapsen isä on koko elatusvelvollisuutensa ajan vedonnut tähän ikään kuin omaa elatusvelvollisuuttaan vähentävänä asiana. Sama asia tuli ilmi lastenvalvojan luona koulutusavustuksesta sovittaessa. Lastenvalvoja korjasi tämän käsityksen kertomalla isälle, ketä lapsen elatusvelvollisuus konkreettisesti koskee. (Haastateltava A 2017.)

4.4 Koulutusavustuksesta sopiminen

4.4.1 Kuka voi laittaa koulutusavustusasian vireille?

Vuonna 1983 elatuslain 5 §:ään lisättiin erityissäännös, jonka nojalla alaikäisen lapsen huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla on oikeus edustaa lasta myös asiassa, joka koskee hänen oikeuttaan saada elatusta 18 vuotta täytettyään. Jos kumpikin vanhempi on lapsensa huoltaja, lasta edustaa elatusasiassa se vanhempi, jonka luokse lapsi on määrätty asumaan. Ellei vanhempien kesken ole aikaisemmin sovittu koulutusavustuksen maksamisesta joko sopimuksella tai tuomiolla, puhevaltainen asiassa on 18-

vuotias nuori itse ja hänellä on itsenäinen sekä oikeudellinen että sopimusteitse vahvistettava vaade kumpaakin vanhempansa kohtaan. (Aaltonen 2009, 141; Elatuslaki 5 § 1 mom.; Gottberg 2013, 230–231.)

Käräjäoikeuden ratkaisu KO 7.10.2016 L 15/40058 koskee asiaa, jossa lukiossa viimeistä vuotta opiskeleva täysi-ikäinen tytär vaati isältään koulutusavustusta. Isä oli vähävaraisuutensa lisäksi vedonnut siihen, että koska tytär ei ollut haastanut oikeudenkäyntiin vastaajaksi myös samassa taloudessa asuvaa äitiään, käräjäoikeus ei voinut määrätä koulutusavustusta vastaajan korvattavaksi ja kanne tuli tällä perusteella hylättyä. Käräjäoikeus totesi, että elatuslain mukaan vanhemmat vastaavat koulutusavustuksen maksamisesta yhdessä. Sanottu lähtökohta ei kuitenkaan estä sitä, että lapsi vaatii kanneteitse koulutusavustustaan vain toiselta vanhemmalta. Asiassa ei ollut missään vaiheessa tullut esiin, että äiti olisi vähentänyt luontoissuorituksin tarjoamaansa tukea tyttärelle tämän täysi-ikäistyessä. Käräjäoikeus määräsi koulutusavustuksen isän maksettavaksi ja hovioikeus jätti käräjäoikeuden ratkaisun pysyväksi. (HO 7.2.2017 S 16/2145; KO 7.10.2016 L 15/40058.)

Lastenvalvojan mukaan, mikäli vanhemmat haluavat sopia koulutusavustuksesta lapsen ollessa vielä alaikäinen, neuvottelut kannattaa aloittaa mahdollisimman lähellä lapsen 18-vuotispäivää. Näin pienennetään mahdollisuutta siihen, että lapsen tai vanhempien olosuhteissa tapahtuu jokin sen laatuinen muutos, joka vaikuttaa sovitun toteutumiseen. Tästä samasta syystä hän ei nähnyt järkeväksi laittaa esimerkiksi elatussopimukseen mitään alustavaa mainintaa koulutusavustuksesta. Koulutusavustuksen kohtuullisuus harkitaan aina sen hetkisen tilanteen mukaan ja usein sitä on mahdotonta ennustaa kovin paljoa etukäteen. Tilanteet voivat kaikilla osapuolilla muuttua hyvinkin nopeasti. (Lastenvalvoja 2017.)

Lastenvalvoja oli sitä mieltä, että koulutusavustuksen tunnettuuden parantamiseksi siitä olisi hyvä mainita esimerkiksi elatusapuneuvottelujen yhteydessä. Hänen oletuksensa mukaan asia saatetaan ottaa esille silloin, kun vahvistetaan elatussopimusta nuorelle, jolla täysi-ikäistyminen on jo melko lähellä, mutta mitenkään systemaattista tämä ei ole. (Lastenvalvoja 2017.)

Kaikki haastateltavat kertoivat, että heille ei minkään viranomaisen (esimerkiksi sosiaalitoimi elatusapua vahvistettaessa) aloitteesta ollut annettu tietoa koulutusavustuksen hakemisesta tai olemassaolosta ylipäättään, vaan kaikki olivat tavalla tai toisella selvittäneet asian itse. (Haastateltava A, B ja C 2017.)

Haastateltava A:n mukaan hänen alaikäisen lapsensa isä saapui kutsun saatuaan näreissään lastenvalvojalle ja ihmetteli useampaan otteeseen, miksi lapsi itse ei ollut paikalla, vaan lapsen äiti. Hänen mukaansa asia ei koskenut millään tavoin lapsen äitiä. Lastenvalvoja oli neuvotteluaikaa varatessa kehottanut äitiä tarkasti harkitsemaan alaikäisen lapsen tuomista mukaan neuvotteluihin. Hänen kokemuksensa mukaan nuo tilanteet varsin usein muodostuvat hyvin ikäviksi, eikä lapsen ole pakollista, eikä tarpeellista olla tällaisessa tilanteessa läsnä. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B:n mukaan lapset halusivat pysytellä mahdollisuuksien mukaan irti koko oikeusprosessista; eivät halunneet ymmärrettävästi ottaa kantaa puoleen eikä toiseen. Heille oli hämmäntävää, että he kuuluivat kummaltakin vanhemmalta täysin erilaista tietoa asiasta. Haastateltava kertoi näyttäneensä lapsilleen kaikki asiaan liittyvät päätökset, jotta he tietäisivät asian oikean laidan. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava C kertoi, että lapset eivät osallistuneet millään tavoin koulutusavustusprosessiin; hän ilmoitti lasten isälle aloittavansa avustuksen maksamisen ja sen jälkeen sama asia ilmoitettiin lapsille. (Haastateltava C 2017.)

Vanhempien koulutusavustusta koskeva sopimus tai asiassa aikanaan annettu oikeuden ratkaisu sitoo lasta myös hänen täysi-ikäistyttyään. Lapsi voi vaatia sen määrään tai suorittamistapaan kanteella muutosta ainoastaan elatuslain 11 §:n edellytysten täytyessä; hänen on toisin sanoen osoitettava sopimuksen olleen jo alkuperäisesti kohtuuton tai olosuhteiden muuttuneen myöhemmin tavalla, joka oikeuttavat muutokseen. (Elatuslaki 11 §; Gottberg 2013, 230.)

Lastenvalvojalla oli kokemusta sekä vanhempien ennen lapsen täysi-ikäistymistä keskenään tekemien koulutusavustussopimusten, että etävanhemman ja täysi-ikäisen lapsen tekemien sopimusten vahvistamisista – molemmat sopimistilanteet voivat hänen mukaansa olla sekä sopuisia että riitaisia. Ikävimmiksi hän koki tilanteet, joissa täysi-

ikäiselle lapselle on annettu tehtäväksi tulla etävanhempansa kanssa sopimaan koulutusavustuksesta, mutta tilanteessa ei päästä minkäänlaiseen ratkaisuun ja lapsi joutuu poistumaan tilanteesta ”tyhjin käsin”, nöyryytettynä ja pettyneenä. Mikäli välit ovat hyvin riittäisät, lastenvalvoja kertoi aina suosittelevansa, että lähivanhempi pyrkii saamaan etävanhemman kanssa koulutusavustuksen osalta asian kuntoon ennen lapsen täysi-ikäistymistä. Joskus myös vanhemmat neuvottelevat keskenään sopimuksen valmiiksi ja lapsi täysi-ikäistytyään itse allekirjoittaa sen. Lastenvalvoja halusi vielä painottaa, että aina ei lastenvalvojalle saavuttaessa todellakaan ole riitä päällä, vaan vanhemmilla saattaa olla jo jonkinlainen yhteisesti tehty suunnitelma ja ehdotus valmiina ja lastenvalvojan tehtäväksi jää tarkistaa, että se on myös lapsen edun mukainen. (Lastenvalvoja 2017.)

4.4.2 Vapaamuotoinen sopiminen

Koulutusavustusasiat ovat elatusasioiden tapaan dispositiivisia eli tahdonvaltaisia. Näin ollen vanhemmat voivat keskenään sopia siitä, miten ne hoidetaan. Jos lapsi ja vanhemmat asuvat yhdessä, nämä asiat yleensä hoidetaan vapaamuotoisesti. Perheen rahat käytetään enemmän ja vähemmän sopuisasti siihen, mihin ne riittävät, eikä lapsen elatukseen liittyviä asioita tavallisesti tuoda viranomaisten ratkaistavaksi. Asiat voidaan hoitaa vapaamuotoisesti myös erillään asuessaan. Tärkeää on kuitenkin huomata, että vain vahvistettu sopimus on täytäntöönpanokelpoinen. Vapaamuotoinen, vahvistamatonkin sopimus sitoo vanhempien välillä, mutta jos tällaisessa tapauksessa sovittu koulutusavustus myöhemmin jää maksamatta, ei saavalla osapuolella ole minkäänlaista oikeudellista suojaa asian suhteen. (Gottberg 2013, 211–214.)

Haastateltava C:n mukaan hänen ja vanhempien lasten isän välit ovat olleet eron jälkeen sopuisat. Hän otti itse koulutusavustuksen maksamisen puheeksi lasten täysi-ikäistyessä. Lasten isällä ei lähivanhempana ollut mitään vaatimuksia asian suhteen ja hänelle sopi, että äiti maksaa koulutusavustuksena saman summan kuin hän oli aiemmin maksanut elatusapua elatustuen lisänä. (Haastateltava C 2017.)

Poikkeuksen elatusapuasian dispositiivisuuteen tekee elatuslain 7 § 2 momentti, jonka mukaan sopimus, jolla lapsen puolesta luovutaan vastaisuudessa oikeudesta elatusapuun, on mitätön. (Aaltonen 2009, 134.) Seuraavassa oikeustapauksessa tarkastellaan tällaisen menettelyn suhdetta koulutusavustukseen: *KKO:n ratkaisussa 1997:26 pariskunta oli erotessaan jakanut yhteisten lastensa huollon niin, että toinen lapsista jäi asumaan isälleen ja toinen äidilleen. Samalla oli sovittu, että kumpikaan heistä ei suorita elatusapua toisen huoltoon jäävälle lapselle. Avioeron jälkeen äidin taloudellinen asema oli kuitenkin huomattavasti huonontunut ja tästä johtuen äiti vaati, että isän on maksettava hänen luonaan asuvalle pojalle koulutusavustusta. Käräjäoikeus totesi, että sopimus, jossa lapsen puolesta on luovuttu oikeudesta saada elatusapua vastaisuudessa itselleen, on mitätön. Muun asiassa esitetyn selvityksen perusteella käräjäoikeus kuitenkin katsoi, että isää ei ollut kohtuullista velvoittaa suorittamaan koulutusavustusta pojalleen. Hovioikeus piti käräjäoikeuden päätöksen. Korkein oikeus katsoi, että elatusapua koskevalla lausumalla on tarkoitettu lapsille näiden alaikäisinä ollessa suoritettavaa elatusapua. Kyseiseen sopimukseen ei sisälly ehtoa lasten koulutuskustannuksista heidän tultuaan täysi-ikäisiksi. Korkein oikeus pienensi koulutusavustuksen summaa vaaditusta, mutta katsoi, että isän velvoittaminen suorittamaan koulutusavustusta oli kohtuullista.* (KKO 1997:26.)

4.4.3 Koulutusavustuksen vahvistaminen sopimuksella

Elatuslain 4 § 2 momentin mukaisesti sekä koulutusavustuksen määrä, että suorittamistapa voidaan elatusavun tavoin vahvistaa sopimuksella tai tuomiolla. Jos vanhemmat sopivat koulutusavustuksesta, he voivat elatuslain 8 § 1 momentin mukaisesti vahvistuttaa koulutusavustussopimuksen lapsen kotikunnan sosiaaliviranomaisessa. Mikäli koulutusavustuksen suorittamisesta tai määrästä ei päästä yhteisymmärrykseen, asia ratkaistaan käräjäoikeudessa. (Elatuslaki 4 § 2 mom. ja 8 § 1 mom.; Gottberg 2013, 213-214.)

Sosiaaliviranomaisella, elatusasioiden ollessa kyseessä lastenvalvojalla, on elatuslain 8 § 2 momentin mukaisesti velvollisuus ennen sopimuksen vahvistamista tutkia, että se on kohtuullinen sekä elatusapua vastaanottavan lapsen elatuksen, että vanhempien

maksukyvyyn kannalta. Kyseisessä säännöksessä mainitaan myös elatuslain koulutusavustusta koskeva 3 §, joten tätä säännöstä voidaan pitää lähtökohtana myös koulutusavustuksen vahvistamisessa. On tärkeää huomata, että sosiaaliviranomainen ei ole oikeutettu esimerkiksi muuttamaan jo ennalta sovittua avustuksen määrää, se voi ainoastaan vahvistaa sopimuksen tai jättää sen vahvistamatta. Eri asia on, että jos vanhemmat neuvottelun tuloksena ovat halukkaita muuttamaan sopimuksensa sellaiseksi, että se voidaan vahvistaa. Sopijaosapuolilla ei useinkaan ole etukäteen käsitystä elatuksen määräytymisen perusteista ja sosiaalitoimen antama tieto on monille ensimmäinen asiasta saatu informaatio. Mikäli vanhemmat eivät pääse keskinäiseen yhteisymmärrykseen lapsen asioiden järjestämisestä, on lastenvalvojan tehtävä auttaa heitä sopimuksen tekemisessä. (Elatuslaki 8 § 2 mom.; Gottberg 2013, 214; Suomen Uusperheiden Liitto ry:n www-sivut 2018.)

Lastenvalvojan mukaan hänen roolinaan sopimusneuvottelussa on olla sovittelija, neuvottelija ja neutraali asiantuntija, joka tuo esille koulutusavustukseen liittyviä asioita molempien vanhempien näkövinkkelistä pitäen koko ajan lapsen edun keskiössä. Hänen tehtävänsä on edesauttaa kaikkien osapuolten kannalta kohtuullisen sopimuksen syntymistä. Hänen mukaansa lastenvalvoja ei voi vahvistaa sen paremmin elatusapua kuin koulutusavustustakaan vanhempien tahdon yli, vaan, jos vanhempien kannat esimerkiksi koulutusavustuksen suuruudesta eriävät keskustelun jälkeenkin todella paljon toisistaan, niin seuraava määränpää on sitten käräjäoikeus. Lastenvalvoja ei voi pakottaa osapuolia mihinkään ratkaisuun. (Lastenvalvoja 2017.)

Lastenvalvoja kertoi, että vaikka vanhemmat olisivat sovussa jo keskenään laatineet sopimusehdotuksen, lastenvalvojan tärkeänä tehtävänä on myös vahvistaa, että se on lain edellyttämällä tavalla lapsen edun mukainen ja kohtuullinen. Tähän pyritään myös koulutusavustussopimuksissa. Kuitenkin tilanteessa, jossa vanhemmat ovat yksimielisiä pienemmästäkin avustussummasta, on lastenvalvojan pääsääntöisesti vahvistettava koulutusavustussopimus siitä huolimatta, että sovittu summa ei välttämättä ole hänen oikeudentajunsa mukaisesti lapsen edun mukainen. Näin siksi, että hänellä ei ole valtaa ”kävellä vanhempien tahdon yli”, eikä toisaalta ole lastenvalvojan tehtävä toimia riidanaiheuttajana tai tekijänä, joka ajaa osapuolet oikeuteen. Lisäksi, vanhempien ollessa samaa mieltä asiasta, tämä pienikin koulutusavustus jäisi lapselta saamatta, ellei lastenvalvoja sopimusta vahvistaisi. Elatusavun osalta lastenvalvojan

”vartijan rooli” on hänen mukaansa tärkeämpi muun muassa siksi, että kyseessä on usein koulutusavustusta paljon pitkäkestoisempi ja samalla paljon laajavaikutteisempi sopimus. Hän mainitsi, että elatusapuasiassa voi joskus taustalla olla esimerkiksi perheväkivaltaa ja alistamista, jolloin toinen osapuoli väsyä tai ei uskalla pitää puoliaan; tällöin lastenvalvoja voi jättää sopimuksen vahvistamatta, jos arvelee, että edellytyksiä olisi parempaan sopimukseen. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A:n mielestä lastenvalvoja käyttäytyi neuvottelutilanteessa hyvin passiivisesti, haastateltavan omien sanojen mukaan hänellä ei ollut tilanteessa ”oikein mitään virkaa”. Sopimuspaperin tulostaminen tapaamisen lopuksi oli haastateltavan mukaan ehkä tämän tärkein tehtävä. Haastateltava olisi toivonut, että lastenvalvoja asiantuntijan roolissa olisi edes jollakin tavalla pyrkinyt saamaan keskustelua aikaiseksi tuomalla esiin koulutusavustukseen liittyviä näkökohtia. Varsinkin kun lapsen isä oli oletettavasti kuullut koko koulutusavustus-sanan ensimmäistä kertaa saadessaan kutsun neuvotteluihin. (Haastateltava A 2017.)

4.4.4 Koulutusavustuksen vahvistaminen tuomiolla

Mikäli koulutusavustuksesta ei päästä sopuun, siitä tehdään vaatimus samaan tuomioistuimeen kuin elatusapuvaatimuskin tehtäisiin. Elatuslain 9 §:n mukaisesti tuomioistuimien voi vahvistaa elatusavun tavoin myös koulutusavustuksen määrän ja suorittamistavan. Koska kysymyksessä on dispositiivinen asia, osapuolten vaatimukset määrittävät tuomioistuimen päätäntävällän rajat. Täten tuomioistuin ei voi tuomita enempää kuin on vaadittu, eikä vähempää kuin on myönnetty. Tuomioistuimen, samoin kun sosiaaliviranomaisen, tulee pyrkiä siihen, että lopputulos muodostuu sekä riittävän elatuksen periaatteita, että vanhempien maksukykyä ajatellen järkeväksi. (Elatuslaki 9 §; Gottberg 2013, 214; Nystén 2015, 189.)

Haastateltava B kertoi aloittaneensa elatusavun korotusta ja koulutusavustusta koskevat keskustelut lasten isän kanssa vanhimman lapsen ensimmäisen lukiovuoden keväällä. Haastateltavan mukaan mihinkään lopputulokseen ei päästy, koska isä maksoi omasta mielestään jo siinä vaiheessa lastensa elatuksesta ihan liikaa. Lopulta haastateltava kääntyi asianajotoimiston puoleen, joka teki lasten isälle virallisen pyynnön

keskustella asiasta kesällä 2014. Lasten isä ei ottanut pyyntöön mitään kantaa, joten ainoaksi mahdollisuudeksi jäi viedä asia eteenpäin kärjäoikeuteen. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava B:n vaatima summa lapsille maksettavaksi elatusavuksi ja myöhemmin koulutusavustukseksi oli 320 €/lapsi/kk. Kärjäoikeuden sovittelussa päästiin lopputulokseen, että lasten isä maksaa elatusapua 250 €/lapsi/kk. (Haastateltava B 2017.)

Elatuslain 5 § 1 momentin mukainen alaikäisen lapsen edustamisoikeus koskee myös tuomioistuinta, mikäli kante on pantu vireille ennen kuin lapsi on tullut täysi-ikäiseksi. Jos lapsi täyttää oikeudenkäynnin aikana 18 vuotta, on hänellä täysi-ikäisenä oikeus itse jatkaa kanteen ajamista. Mikäli koulutusavustusta vaativan vanhemman ja täysi-ikäisen lapsen näkemykset kanteen ajamisesta poikkeavat toisistaan, viime kädessä lapsen tahdon tulee olla määräävä. Lapsen tultua täysi-ikäiseksi ainoastaan hän itse voi esittää koulutusavustusta koskevan vaatimuksen, eikä vanhempi voi enää edustaa häntä huoltajan ominaisuudessa. (Aaltonen 2009, 141–142; Elatuslaki 5 § 1 mom.)

Lasta edustava vanhempi voi myös jo lapsen alaikäisyyden aikana ajatun elatusapukanteen yhteydessä vaatia koulutusavustuksen vahvistamista lapselle siltä varalta, että tämä opiskelee 18 vuotta täyttäessään. Oikeuskäytännössä esiintyy tällaisen vaatimuksen liittyen toisistaan poikkeavia käytäntöjä. Mikäli kyseessä on pieni lapsi, hänen tulevasta koulutuksestaan tai sen kustannuksista ei yleensä ole tietoa kannehetkellä, eikä vaateelle näin pystyttyä antamaan riittäviä perusteita. Sitä vastoin, lienee selvää, että koulutusavustus voidaan vahvistaa lapselle, joka on lähellä täysi-ikäisyyttä ja koulutuksessa, jonka tiedetään vielä olevan kesken lapsen täyttäessä 18 vuotta. Tällöin sekä tuen tarve, että vaatimuksen kohtuullisuus ovat laissa edellytetyin tavoin arvioitaessa. (Gottberg 1996, 8; Gottberg 2013, 230.)

Hovioikeuden ratkaisu *HO 19.1.2016 S 15/2200* koskee tilannetta, jossa yhdeksäsluokkalaisen tytön äiti oli elatusavun tarkistamisen yhteydessä lapsensa edustajana vaatinut, että isä velvoitetaan maksamaan lapselle koulutusavustusta tukemaan tämän lukiokoulutusta siitä lukien, kun tämä täyttää 18 vuotta siihen saakka, kun tämän syksyllä 2016 aloitettava lukiokoulutus päättyy. Lapsen isä on vastustanut koulutusavustuksen maksamisvelvollisuuden asettamista koskevia vaatimuksia ennenaikaisina ja

pitänyt niitä kohtuuttomina. Molemmat vanhemmat ovat pitäneet todennäköisenä, että tytön nykyinen koulumenestys huomioon ottaen hän tulee syksyllä pääsemään lukioon. Käräjäoikeuden mukaan isän nykyisessä perheessä on elatusapua vahvistettaessa huomioon otettavissa olosuhteissa tapahtunut kuitenkin niin olennaisia muutoksia, että tässä vaiheessa oli mahdotonta arvioida, onko elatuslain tarkoittamalla tavalla kohtuullista asettaa isälle velvollisuus vastata lapsensa koulutuksesta aiheutuneista kustannuksista tämän täytettyä kahdeksantoista vuotta kahden vuoden kuluttua. Näin ollen koulutusavustuksen maksamisvelvollisuuden asettamista tarkoittavat vaatimukset hylättiin. Hovioikeus jätti käräjäoikeuden ratkaisun pysyväksi. (HO 19.1.2016 S 15/2200; KO 7.10.2015 15/8660.)

Haastateltava B kertoi jo avioeron jälkeisten vuosien aikana oppineensa lastensa isän viivytelytaktiikan taloudellisten asioiden hoitamisen suhteen ja niinpä hän elatusavun tarkistamista koskevaan oikeusprosessiin lähtiessään päätti alaikäisten lastensa edustajana samalla esittää vaatimuksen täysi-ikäistymisen jälkeen jatkuvasta koulutusavustuksesta molemmille lapsilleen. Oikeusprosessin käynnistyessä lapset olivat 13- ja 16-vuotiaita. Vuotta myöhemmin käräjäoikeus vahvisti isän maksettavaksi elatusavun, joka täysi-ikäistymisen jälkeen jatkuisi molemmilla lapsilla samansuuruisena koulutusavustuksena toisen asteen opintojen päättymiseen saakka. (Haastateltava B 2017.)

Riita- ja hakemusasioita voidaan myös sovittaa yleisissä tuomioistuimissa. Riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevan lain 10 § 1 momentin mukaisesti lapsen asemaa ja oikeutta koskevista asioista voidaan tuomioistuimessa sovittaa niitä, jotka koskevat lapsen elatusta tai lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta. Tuomioistuinsovittelu on toteutettava siten, että lapsen etu turvataan. Sovittelu on vaihtoehto oikeudenkäynnille. Sen tarkoituksena on löytää ratkaisu, jonka kumpikin osapuoli voi hyväksyä. Sovittelu on vapaaehtoista, joten sen aloittamiseen tarvitaan kaikkien osapuolten suostumus. Sovitteluun voi päästä erillisestä hakemuksesta tai asia voidaan siirtää sovitteluun vireillä olevasta oikeudenkäynnistä. Tällöin oikeudenkäynti keskeytetään odottamaan sovittelun lopputulosta. Sovinnon löydyttyä, käräjäoikeus vahvistaa sen sitovaksi. Mikäli sovintoa ei synny, käräjäoikeudessa jo vireillä ollut asia palautuu oikeudenkäyntiin. (Laki riita-asioiden sovittelusta

ja sovinnon vahvistamisesta yleisessä tuomioistuimissa 394/2011 10 § 1 mom.; Oikeus.fi:n www-sivut 2017.)

Haastateltava B sai kertomansa mukaisesti vuodenvaihteessa 2014-2015 ensimmäiset elatusavun korotusta ja koulutusavustusta koskevat vastineensa lasten isältä. Vastineet olivat erittäin kaukana haastateltavan vaatimuksista; lasten isä esitti, että hänen maksukykynsä on niin huono, ettei hän pysty maksamaan jatkossa enää mitään. Perustelut olivat haastateltavan mukaan täysin perättömiä; muun muassa asuntolaina oli niiden mukaan kasvanut yli 30 000 € neljän vuoden takaisesta laskelmasta, vaikka asunto oli pysynyt koko ajan samana. Alkuvuoden haastateltava ja lasten isä tekivät vastineita vuoron perään ja huhtikuussa 2015 pidetyssä tapaamisessa todettiin heidän ehdotuksensa olevan yhä hyvin kaukana toisistaan. Tällöin määrättiin sovittelu käräjäoikeuteen, jotta asiaan saataisiin lopullinen päätös. Istunto määrättiin kesäkuulle. Toukokuussa lasten isän asianajajalta tuli vielä tieto, että lasten isä on eronnut, joka vaikutti siihen, että kaikki laskelmat menivät taas uusiksi. Sovittelu saatiin kuitenkin pidettyä ja paikalla oli haastateltava, lasten isä, molempien asianajajat, käräjäoikeuden sihteeri ja tuomari. Neuvottelut kestivät kuusi tuntia ja lopulta päästiin molempia osapuolia tyydyttävään lopputulokseen. Käräjäoikeus vahvisti aikaansaadun sopimuksen. (Haastateltava B 2017.)

Mikäli koulutusavustusasiassa ei päästä osapuolten välillä sopimukseen, ei asian kanssa kannata odottaa kovin kauaa. Ajanjakso, jolle koulutusavustusta ylipäätään on mahdollista saada, on melko lyhyt ja tämän vuoksi asian vireille paneminen mahdollisimman pian on tärkeää. Oikeuskäytännössä on myös koulutusavustuksen suhteen sovellettu elatuslain 10 § 1 momentin säännöstä, jonka mukaan elatusapua voidaan määrätä maksettavaksi asian vireille tulosta lähtien eli siitä päivästä, jolloin hakemus on jätetty tuomioistuimeen. (Elatuslaki 10 § 1 mom.; Nystén 2015, 183–184.)

Haastateltava B:n mukaan hänen lakimiehensä jätti asian käräjäoikeuteen elokuussa 2014 ja lasten isältä tuli ensimmäiset vastineet vasta vuodenvaihteessa 2014–2015. Käräjäoikeuden vahvistettua sovittelussa aikaansaadun sopimuksen kesällä 2015 lasten isä veloitettiin maksamaan sovittu summa takautuvasti elokuusta 2014 saakka, jolloin asia oli laitettu vireille. (Haastateltava B 2017.)

Koulutusavustusasian tuomioistuimeen asti vieminen ei liene ollut kovinkaan yleistä lain voimaatulon (1975) alkuvuosina. Tästä kertoo se, että elatuslain koulutusavustusta koskevasta säännöksestä ei koko sen voimassaoloaikana ole saatu korkeimman oikeuden ratkaisuja kuin vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla. Oikeustapausten vähäinen määrä selittyy varmasti osittain myös sillä, että juuri täysi-ikäistyneet nuoret eivät luultavasti ole kovinkaan aktiivisia vaatimaan vanhemmiltaan avustuksia tuomioistuinteitse. Oikeudenkäynti on harvinainen valinta, vaikka avustus jäisi saamatta. (Gottberg 2013, 229.)

Lastenvalvojalla ei ollut antaa arviota niiden tapausten lukumäärästä, jotka ovat edenneet tuomioistuimeen asti, mutta hänen oletuksensa oli, että melko harvoin oikeuteen asti mennään. Hänen mukaansa näistä tapauksista ei tule välttämättä mitään tietoa sosiaaliviranomaiselle. Koulutusavustukseen liittyvän vaatimuksen esittäjä saattaa lastenvalvojalla näennäisesti tyytyä siihen, että sopimukseen ei päästy, mutta yön yli nukuttuaan hän saattaa olla eri mieltä asiasta ja viedä sittenkin asian eteenpäin. (Lastenvalvoja 2017.)

Haastateltava A oli ennen lastenvalvojalla tapahtuneita neuvotteluja keskustellut tuolloin vielä alaikäisen lapsensa kanssa siitä, miten asiassa edetään, jos tyydyttävään lopputulokseen ei lastenvalvojalla päästä. Tämä keskustelu oli haastateltavan mielestään tärkeä käydä, koska hänellä ei ollut minkäänlaista ennakkoajatusta neuvottelujen sujumisesta ja mahdollisen kanteen nostaminen olisi jäänyt kuukauden päästä täysi-ikäistyvän lapsen harteille. Lapsi oli sitä mieltä, että asia katsotaan loppuun saakka. Neuvotteluissa kävi ilmi, että lapsen isä ei ollut edes tietoinen siitä, että koulutusavustusasian voi viedä tuomioistuimen ratkaistavaksi. Haastateltavan mukaan oikeudenkäyntimahdollisuuden esille tuomisen jälkeen sopimukseen päästiin nopeasti. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B kertoi tarkoituksella aloittaneensa koulutusavustusvaatimuksen ajamisen hyvissä ajoin, jotta ehtisi hoitaa asian itse loppuun. Hänen sanojensa mukaisesti tällainen taival olisi ollut lapselle melko rankka retki. (Haastateltava B 2017.)

5 MUITA MAHDOLLISUUKSIA OPINTOJEN RAHOITTAMISEEN

5.1 Opintotuki

Opintotukilain 2 § 1 momentin mukaisesti opintotuki muodostuu opintorahasta, opintolainan valtiontakauksesta ja osalle opiskelijoista myönnettävästä asumislisästä. Saman lain 1 § 1 momentin mukaan opintotukea voidaan myöntää Suomen kansalaiselle, joka harjoittaa Suomessa oppivelvollisuuden jälkeisiä, päätoimisia opintoja, jotka kestävät yhtäjaksoisesti vähintään kaksi kuukautta. Opintotukea voi saada myös alaikäinen; oikeus opintorahaan syntyy lapsilisän loppumisen jälkeen 17-vuotiaana ja opintolainaa sekä asumislisää voi saada jo sitä aiemminkin. Asumislisää en tarkastele tässä yhteydessä tarkemmin, koska vanhempansa luona asuvat nuoret eivät kuulu tämän tuen piiriin. (Kelan www-sivut 2018; Opintotukilaki 65/1994 1 § 1 mom. ja 2 § 1 mom.)

Opintotukilain 5 § 1 momentin mukaisesti opintotuen myöntämisen perusteita ovat oppilaitokseen hyväksyminen, päätoiminen opiskelu, opinnoissa edistyminen ja taloudellisen tuen tarve. Myös ulkomailla opiskelua varten on mahdollista saada opintotukea Suomesta. Opintotuen suuruus määräytyy oppilaitosryhmän, iän, siviilisäädyn ja asumismuodon mukaan. Opintotukilain mukaisesti lukiolaiselle opintotukea maksetaan enintään yhdeksältä kuukaudelta lukuvuodessa ja ammatillista perustutkintoa varten pääsääntöisesti kymmeneltä kuukaudelta lukuvuodessa. Tuen tarvetta harkitessa otetaan huomioon omat tulot ja joissakin tapauksissa myös vanhempien tulot. (Kelan www-sivut 2018; Opintotuki-info 2018; Opintotukilaki 5 § 1 mom., 7 c § 1 mom. 2 k. ja 2 mom.)

Elatuslain (704/1975) koulutusavustusta koskevan 3 § 2 momentin perusteluissa viitataan valtion opintotukijärjestelmään koulutusavustusvelvollisuuteen vaikuttavana tekijänä. Elatuslain voimaan tullessa kyseinen järjestelmä oli kuitenkin rakenteeltaan toisenlainen kuin nykyään. Se rakentui pääasiassa valtion takaamille ja korkotuetuille opintolainoille. Nykyään opintolaina on markkinakorkoista. (Gottberg 1996, 7; HE 90/1974, 49.)

Lastenvalvoja kertoi, että hän ei ota neuvotteluissa kantaa opintorahan tai -opintolain suhteesta koulutusavustukseen, vaan kehottaa osapuolia kääntymään Kelan puoleen, mikäli näitä halutaan sopimuksen perusteina käyttää. (Lastenvalvoja 2017.)

5.1.1 Opintoraha

Opintoraha on valtion rahoittama avustus, jota haetaan Kelalta. Se on verotettavaa tuloa. Opintorahan suuruuteen vaikuttavat ikä, asumismuoto, siviilisääty ja opiskelupaikka. Vanhempansa luona asuvalla 17-19 -vuotiaalla toisen asteen opiskelijalla ei automaattisesti ole oikeutta opintorahaan, koska hänen kohdallaan opintorahan määrään vaikuttavat myös vanhemman/vanhempien tulot. Mikäli vanhemmat ovat eronneet tai asuvat pysyvästi erillään välien rikkoutumisen vuoksi, Kela ottaa huomioon sen vanhemman tulot, jonka luona nuori asuu tai asui viimeksi. Opintotukilain 11 §:ssä säädetään opintorahan määrästä. Vuonna 2018 vanhempansa luona asuvan 17-19 -vuotiaan toisen asteen opiskelijan opintorahan perusmäärä on 38,66 €/kk. Vanhempien tulojen perusteella opintorahaa voidaan suurentaa tai pienentää. Suurimmillaan se voi olla 97,67 €/kk. Vanhempansa luona asuvan 20-vuotta täyttäneen toisen asteen opiskelijan opintoraha on suuruudeltaan 81,39 – 183,13 €/kk. Myös opiskelijan omat tulot ylittäessään asetetun tuloajan vaikuttavat niiden kuukausien määrään, jolta opintorahaa maksetaan. (Kelán www-sivut 2018; Opintotuki-info 2018; Opintotukilaki 11 § 1 mom. 1 k.)

Haastateltavien mukaan haastateltava A:n lapsi on saanut 17-vuotta täytettyään opintorahan perusmäärän, haastateltava B:n lapsi n. 89 € / kk ja haastateltava C:n lapsi samoin perusmäärän. (Haastateltava A, B ja C 2017).

Kuten edellä olevastakin voi päätellä, suurimmillaan vanhemman luona asuvalle, täysi-ikäiselle toisen asteen opiskelijalle myönnettävä opintoraha on määrältään niin pieni, ettei se yleensä yksin riitä kattamaan opiskelijan toimeentulotarpeita (Gottberg 2013, 234). Koulutusavustuksen vahvistamista koskevan käräjäoikeuden tuomion KO 7.10.2016 L 15/40058 mukaan täysi-ikäisen nuoren saama opintoraha tuli ottaa huomioon osana asian kokonaisarviointia avustuksen kohtuullisuutta arvioitaessa, mutta koulutusavustuksen eväämisen perusteeksi siitä ei kuitenkaan ollut. Hovioikeus jätti

käräjäoikeuden päätöksen pysyväksi. (KO 7.10.2016 L 15/40058.) Koulutusavustusta ei lasketa mukaan opintorahassa huomioon otettaviin tuloihin (Kelan www-sivut 2018).

5.1.2 Opintolaina

Opintolaina on valtion takaama laina, jonka myöntämisperusteista säädetään opintotukilain 15 §:ssä. Opintolainan valtioneuvoston myöntämä opintorahaa saavalle tietyn poikkeuksin. Vanhempansa/vanhempiensa luona asuva 18-19 -vuotias toisen asteen opiskelija voi saada lainatakauksen, vaikkei vanhempiensa tulojen perusteella saisi opintorahaa. Korkeakouluopiskelijoille opintolainan takaus myönnetään automaattisesti, toisen asteen opiskelijoille erillisestä hakemuksesta. Takauksen määrään vaikuttavat ikä ja opiskelupaikka. Opintotukilain 16 § 1 momentin 2 kohdan mukaan valtioneuvoston määrää on muulla kuin korkeakouluopiskelijalla 650 €/kk. Maksuhäiriö ei estä opintolainan valtioneuvoston saamista, mutta pankin harkinnassa on, myöntääkö se lopullisen lainan. (Kelan www-sivut 2018; Opintotuki-info 2018; Opintotukilaki 15 § 2 mom. 1 k. ja 3 mom. ja 16 § 1 mom. 2 k.)

Kysymys vanhempien avustusvelvollisuuden, opintolainan ja toimeentulotuen suhteesta on aikojen kuluessa aiheuttanut epävarmuutta sekä viranomaiskäytännössä että perheissä. Oikeuskäytännön perusteella on tulkittavissa, että kun vastakkain asetetaan lapsen oma vastuu koulutuskustannuksistaan ja vanhempien avustusvelvollisuus, voidaan lähteä siitä, että lapsen ei tarvitse ottaa pankkilainaa toisen asteen opintoihin, mikäli vanhemman varat avustamisen sallivat. Etenkin lukio-opintojen tai niihin rinnastuvien yleissivistävien opintojen rahoittaminen lainalla on nuoren kannalta raskas ratkaisu, koska kyseiset opinnot eivät vielä tuota minkäänlaisia ammatillisia valmiuksia. Ei voida pitää kohtuullisena, että nuori joutuisi siirtymään varsinaiseen ammattiin tähtäävänsä koulutukseen jo valmiiksi velkaantuneena. (Gottberg 1996, 7; Gottberg 2013, 234.) Tähän on päädytty esimerkiksi korkeimman oikeuden ennakkopäätöksessä *KKO 1997:26, jossa täysi-ikäinen, äitinsä luona asuva, lukiota käyvä poika oli vaatinut isältään koulutusavustusta lukion kahden viimeisen luokan oppimäärän suorittamisesta aiheutuviin koulutuskustannuksiinsa. Korkeimman oikeuden päätöksen mukaan isä velvoitettiin suorittamaan koulutusavustusta muun muassa sillä perusteella, että lukio-*

opintojen luonne vaikuttaa olennaisesti pojan mahdollisuuksiin ottaa opintolainaa ja vastata siitä. (KKO 1997:26.)

Haastateltava A kertoi, että lapsen isä oli sopimistilanteessa useamman kerran ottanut esiin sen, että jos lapsi ei äitinsä kanssa selviydy koulutuskustannuksistaan, niin opintolainan ottaminen on seuraava vaihtoehto. Haastateltava oli tässä yhteydessä ihmetellyt, että ihanko oikeasti lapsen isän mielestä on kohtuullista, että lapsella on velkaa maksettavanaan jo lukion jälkeen, kun kummallakin vanhemmalla kuitenkin mahdollisuus hänen avustamiseensa on. Lastenvalvoja ei ollut ottanut asiaan kantaa millään tavalla. (Haastateltava A 2017.)

Haastateltava B:n mielipide oli, että esimerkiksi heidän tapauksessaan on kaksi vakiuisessa kuukausipalkkaisessa työssä olevaa vanhempaa, joiden pitää laittaa asiat sellaiseen järjestykseen, että asiat hoidetaan ilman lainaa toisen asteen opintojen loppuun saakka. Jatko-opiskeluiden suhteen asia on sitten eri. (Haastateltava B 2017.)

Haastateltava C:n lapset eivät ole hakeneet opintolainan valtioneuvostoa ja hänen mielipiteensä oli, että toisen asteen opiskelijan koulunkäyntiä pitäisi ehdottomasti tukea jollakin muulla tavoin kuin opintolainalla. Hänen mielestään ei ole hyvä elämän alku, että nuorella esimerkiksi ylioppilaaksi valmistuessa on jo valmiiksi lainaa ”takataskussa”. (Haastateltava C 2017.)

5.2 Toimeentulotuki

Toimeentulotuki on sosiaalijärjestelmän viimesijainen taloudellinen tuki, jonka avulla turvataan perustuslaissa (731/1999) tarkoitettu välttämätön toimeentulo. Samalla viimesijainen tuki luo normin yhteiskunnassa hyväksytyille vähimmäistoimeentulon tasolle. Toimeentulotuesta annetun lain 2 § 1 momentin mukaisesti oikeus toimeentulotukeen on jokaisella, joka on tuen tarpeessa eikä voi saada toimeentuloa ansiotyöllään, yrittäjätoiminnallaan, toimeentuloa turvaavien muiden etuuksien avulla, muista tuloistaan tai varoistaan, häneen nähden elatusvelvollisen henkilön huolenpidolla tai muulla tavalla. Toimeentulotuki on tarveharkintainen ja sitä myönnetään yleensä kuukaudeksi

kerrallaan. Vuoden 2017 alusta vastuu perustoimeentulon myöntämisestä siirtyi kunnilta Kelalle. Täydentävä ja ehkäisevä toimeentulotuki ovat yhä kuntien vastuulla. (Kuivalainen 2010, 15; Laki toimeentulotuesta 1442/1997 2 § 1 mom.; Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön www-sivut 2017.)

Toimeentulotukilain soveltamisen lähtökohtana on, että yli 18-vuotiaan opiskelijan ensisijainen taloudellinen etuus on aina opintotuki. Tästä syystä perustoimeentulotukea arvioitaessa opiskelijan tuloksi pääsääntöisesti lasketaan myös opintotukeen sisältyvän opintolainan kuukausierä riippumatta siitä, onko opiskelija sitä nostanut tai ei. Tämä sillä edellytyksellä, että kyseisellä opiskelijalla on mahdollisuus saada laina pankista. Tämä koskee vuoden 2017 alusta, perustoimeentulotuen siirryttyä kunnilta Kelan hoitoon, yhdenvertaisesti muiden opiskelijoiden kanssa myös täysi-ikäistä toisen asteen opiskelijaa. Näin ollen hakija saattaa menettää oikeutensa perustoimeentulotukeen, vaikka hänen todelliset tulonsa alittaisivat laskennallisen toimeentulotukinormin. Sen sijaan toisen asteen opiskelusta aiheutuvia erityisiä menoja, kuten ylioppilaskirjoitusmaksuja ja opiskeluvälineitä varten voi olla mahdollista saada täydentävää toimeentulotukea, jonka myöntää edelleen kunta. (Kuivalainen 2010, 49; Kelan www-sivut 2018.)

Myös vanhemmilta saatava koulutusavustus on ensisijaista etuutta toimeentulotukeen nähden. Toimeentulotulotuesta annetun lain 2 §:n 2 momentissa tarkoitettu vanhempien elatusvelvollisuus kohdistuu vain alaikäiseen lapseen. Mikäli täysi-ikäinen opiskelija saa näin elatuksensa, on kyse toimeentulotuesta annetun lain 2 §:n 1 momentissa tarkoitettusta muusta tavasta, jolla lapsi voi saada tarpeen mukaisen toimeentulonsa tai osan siitä. (HE 217/1997, 18; Kelan www-sivut 2018; Opas toimeentulotukilain soveltajille 2013, 42.) Ajatusta koulutusavustuksen ensisijaisuudesta tukee myös käräjäoikeuden tuomio *KO 7.10.2016 L 15/40058, jossa otetaan kantaa 18-vuotiaan lukiolaispojan isälleen esittämään koulutusavustusvaatimukseen. Isä katsoi pojan olevan velvollinen hakemaan erilaisia sosiaalietuuksia, kuten toimeentulotukea koulutuskustannustensa kattamiseksi. Hovioikeus (HO 7.2.2017 S 16/2145) oli samaa mieltä käräjäoikeuden kanssa siitä, että koulutusavustuksen tuomitsemisen edellytyksenä ei ole se, että sitä vaativan tulisi aina ensin hakea esim. toimeentulotukea, joka on toimeentulotuesta annetun lain 1 § 1 momentin mukaan sosiaalihuoltoon kuuluva viimesijainen tuki, jota myönnetään ainoastaan tilanteissa, joissa henkilöllä ei ole mitään muita*

keinoja vastata omasta vähimmäistoimeentulostaan. (HO 7.2.2017 S 16/2145; KO 7.10.2016 L 15/40058.)

Mikäli täysi-ikäisen vanhemmat tosiasiallisesti huolehtivat lapsensa opiskelun aikaisesta toimeentulosta, toimeentulotukea ei ole perusteltua myöntää. Mikäli saatu avustus ei kata kaikkia toimeentulotukea myönnettäessä huomioon otettavia menoja, avustus merkitään toimeentulotukilaskelmassa opiskelijan tuloksi. Avustamisen pitää siis olla tosiasiallista. Pelkkä arvio siitä, että vanhemmalla on mahdollisuus avustaa opiskelevaa lastaan, ei ole peruste olla myöntämättä toimeentulotukea. Lähtökohtana on aina se, että vanhemmat eivät toimeentulotukilain säännösten perusteella ole elatusvelvollisia täysi-ikäiseen lapseensa nähden. Tästä seuraa myös se, että täysi-ikäinen, asui hän vanhempansa luona tai itseksensä, hakee toimeentulotukea aina omalla hakemuksellaan. Toimeentulotuki on veroton etuus, eikä sen saaminen vaikuta tulona opintotukeen. (Kelan www-sivut 2018; Opas toimeentulotukilain soveltajille 2013, 42.)

Lastenvalvojan käsitys oli, että nuoren ei ole mahdollista saada toimeentulotukea, ellei vanhemmat ensin ole maksumiehinä kykynsä mukaan. (Lastenvalvoja 2017).

Kenenkään haastateltavan lapset eivät olleet hakeneet toimeentulotukea. (Haastateltava A, B ja C 2017).

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Lapsen elatusta säätelee laki lapsen elatuksesta 704/1975. Kyseisen lain 3 § 1 momentin mukaisesti lapsen oikeus elatukseen päättyy, kun hän täyttää 18 vuotta tai sitä ennen kykenee elättämään itsensä. Saman pykälän toisessa momentissa kuitenkin säädetään, että vanhemmat vastaavat lapsen koulutuksesta aiheutuvista kustannuksista myös sen jälkeen, kun lapsi on täyttänyt kahdeksantoista vuotta, mikäli se harkitaan kohtuulliseksi. (Elatuslaki 3 §.) Tällöin puhutaan koulutusavustuksesta. Oikeuskäytännössä on katsottu, että vanhempien vastuu lapsen koulutuksesta aiheutuvista kustannuksista

jatkuu lähtökohtaisesti ennallaan lapsen täysi-ikäistyessä kesken olevan koulutusvaiheen loppuun. Koulutusavustuksen perimmäisenä tarkoituksena on tasoittaa vanhempien välistä vastuunjako lapsestaan tilanteessa, jossa täysi-ikäinen lapsi asuu toisen vanhempansa luona ja suorittaa toisen asteen opintoja.

Kuten lastenvalvojan haastattelustakin kävi ilmi; mikään lapsen elatukseen liittyvä ei ole selkeää. Lain säännökset antavat paljon liikkumavaraa, eikä ole olemassa mitään laskuria, johon puuttuvat tiedot syöttämällä olisi lopputuloksena mahdollista saada kaikkien osapuolten kannalta sopiva summa. Koulutusavustuksen suhteen tilanne on vielä elatusapuakin haasteellisempi. Vanhempien elatusvastuu on niin sanottua ankaraa vastuuta, josta ei ole mahdollista vapautua, mutta koulutusavustuksen vahvistaminen edellyttää aina tapauskohtaista harkintaa vahvistamisen kohtuullisuudesta. On siis erotettava toisistaan elatusvelvollisuus ja avustusvelvollisuus. Tekemäni haastattelun perusteella nämä kaksi velvollisuutta menevät melko usein sekaisin asiantuntijaltakin.

Elatuslain koulutusavustusta koskeva säädös on ollut voimassa jo lain voimaantulosta lähtien eli vuodesta 1975. Tästä huolimatta aiheeseen tutustuessani kävi ilmi, että koko koulutusavustus-termi on yhä melko tuntematon käsite myös niiden keskuudessa, joita asia eniten koskee eli eroperheissä. Tätä ajatusta tukivat kertomuksillaan myös haastateltavat. Työssä esiin tulevien oikeustapausten ja erityisesti lastenvalvojan haastattelun perusteella niilläkin, jotka ovat kuulleet koulutusavustuksesta, on usein vajavaisia ja virheellisiä käsityksiä muun muassa sen vahvistamisen ehdoista ja edellytyksistä. Tämä on ikävää, koska tutkimuksen perusteella täysi-ikäisen erolapsen toimeentulossa koulutusavustuksella on elatusavun loputtua ihan merkittävä asema, jota on vaikea korvata esimerkiksi yhteiskunnan tarjoamalla rahoittamismahdollisuuksilla. Lähivanhemman perheen tulot tippuvat jo ennen lapsen täysi-ikäistymistä lapsilisän jäädessä pois. Vuoden kuluttua loppuu myös elatusapu. Nuoren tulojen ja menojen suhteen tilanne säilyy kuitenkin ennallaan.

Yhteiskunnan nuorelle tarjoamia mahdollisuuksia rahoittaa opintojaan ovat opintoraha, opintolaina ja toimeentulotuki. Lapsilisän poisjäätyä nuorelle syntyy oikeus opintorahaan. Kotona asuvalla nuorella vanhemman tulot vaikuttavat kuitenkin opintorahan suuruuteen ja käytännössä sen turvin nuoren on mahdotonta kattaa kaikkia

elinkustannuksiaan. Oikeuskäytännön mukaan opintoraha tulee ottaa huomioon koulutusavustuksen kohtuullisuutta arvioitaessa, mutta avustuksen eväämisen perusteeksi siitä ei kuitenkaan ole. Oikeuskäytännön perusteella on myös tulkittavissa, että kun vastakkain asetetaan lapsen oma vastuu koulutuskustannuksistaan ja vanhempien avustusvelvollisuus, lähdetään siitä, että lapsen ei tarvitse ottaa lainaa toisen asteen opintoihin, mikäli vanhemman varat avustamisen sallivat. Kaikki haastattelemani vanhemmat olivat samaa mieltä siitä, että perusmääräisellä opintorahalla on hyvin pieni, ellei olematon merkitys nuoren toimeentulossa. Yhtä mieltä he olivat myös siitä, että toisen asteen opintojen aikana opintolainan ottamista pitäisi viimeisen asti välttää. Toimeentulotuen saaminen hankaloitui suuresti vuoden 2017 alusta, kun myös toiseen asteen opiskelijalla opintolainan kuukausierä lasketaan pääsääntöisesti opiskelijan tuloksi riippumatta siitä, onko opiskelija sitä nostanut tai ei. Toimeentulotuki on myös opiskelijalla aina viimesijainen taloudellinen tuki ja vanhemmilta saatava koulutusavustus on ensisijaista etuutta siihen nähden.

Aiemmin mainittu kohtuullisuus on tärkein koulutusavustuksen edellytyksistä; koulutusavustuksen maksamisen pitää olla kokonaisuus huomioon ottaen kohtuullista. Lastenvalvojan mukaan kohtuullistaminen tapahtuu työntekijän ja vanhempien yhteistyönä ja se vaikuttaa koko ajan taustalla myös muista koulutusavustuksen vahvistamiselle asetetuista ehdoista ja edellytyksistä keskusteltaessa. Laki ja sitä tulkitseva oikeuskäytäntö luo perusraamit koulutusavustuksen vahvistamisen edellytyksille, mutta kohtuullistamisen näkökulmasta näitä asioita pohditaan yhdessä vanhempien kanssa ottaen huomioon esimerkiksi heidän maksukykynsä ja lapsen omat mahdollisuudet vastata koulutuskustannuksistaan. Toisaalta, lain raamit eivät lastenvalvojan mukaan pelkästään saa määrittää neuvottelujen sisältöä, vaan tapauskohtaisesti esille voidaan ottaa myös muita asioita, jotka esimerkiksi lapsen taipumusten johdosta ovat hänen etunsa mukaisia. Esimerkkinä lapsen harrastuskulut.

Koulutusavustuksesta voidaan sopia vapaamuotoisesti tai se voidaan vahvistaa sopimuksella tai tuomiolla. Vain vahvistettu sopimus on täytäntöönpanokelpoinen. Sopimusosapuolina voivat olla alaikäisen lapsen vanhemmat tai täysi-ikäinen lapsi ja vanhempi. Yleisimmin koulutusavustussopimus vahvistetaan sosiaalitoimessa lastenvalvojalla, jonka rooli neuvotteluissa saattaa haastateltavien kertomusten perusteella vaihdella todella paljon. Tuntuu olevan melkoista tuurin kauppaa, minkälaista tukea

vanhempien on mahdollista saada prosessin aikana – esimerkkien mukaan lastenvalvojan rooli voi jopa saman kaupungin sosiaalitoimen sisällä vaihdella henkilöittäin hyvin aktiivisesta tiedonantajasta ja sovittelijasta täysin passiiviseen. Omanlaisiaan ongelmia luovat myös lastenvalvojan melko rajoitetut valtuudet; hänellä ei ole sopimistilanteessa oikeuksia ”kävellä vanhempien tahdon yli”, vaan, mikäli kumpaakin vanhempaa tyydyttävään lopputulokseen ei neuvotteluissa päästä, on seuraava osoite käräjäoikeus sekä mahdolliset muut oikeusasteet.

Mitä tulee koulutusavustusta koskeva oikeudellisen sääntelyn toteutumiseen käytännössä, niin haastateltavien kanssa käytyjen keskustelujen perusteella lainsäätäjän tahto toteutuu pääsääntöisesti melko hyvin. Lastenvalvojan kanssa keskusteltaessa esiin tuli muutamia hänen itsensäkin tunnistamia ristiriitaisuuksia, joihin liittyen oikeuskäytännössäkin esiintyy hieman toisistaan poikkeavia ratkaisuja. Tällaisia olivat esimerkiksi lukio/ammattikoulu -vastakkainasettelu, opintojen suorittamisaika, koulutusavustuksen maksaminen kesäajalta ja lapsen omien tulojen vaikutus koulutusavustuksen määrään. Koulutusavustusprosessiin lähteneet vanhemmat tuntuivat todella opiskelleen läksynsä; he olivat monessa kohdin jopa asiantuntijaakin paremmin selvillä siitä, mikä on lainsäätäjän tahto koulutusavustuksen suhteen ja olivat pitäneet huolta myös sen toteutumisesta omissa tapauksissaan. Hyvin selkeästi muodostui käsitys, että koulutusavustusasiaa ei lähdetä ajamaan ennen kuin asiasta on otettu kunnolla selvää ja voidaan olla varmoja siitä, että sen vahvistamisen edellytykset täyttyvät.

Merkittävin haastatteluissa ilmi tullut ristiriita oikeudellisen sääntelyn ja käytännön välillä koskee sosiaalilautakunnan (lastenvalvojan) roolia elatusapuasopimuksen vahvistamisessa. Elatuslain 8 § 2 momentissa säädetään, että ennen vahvistamista sosiaalilautakunnan on erityisesti harkittava, voidaanko sopimusta pitää kohtuullisena, kun otetaan huomioon lapsen oikeus riittävään elatukseen, vanhempien maksukyky sekä muut asiaan vaikuttavat seikat (Elatuslaki 8 § 2 mom.). Lastenvalvojan mukaan tämän säännöksen kriteerien täyttymiseen pyritään myös koulutusavustussopimusta vahvistettaessa. Kuitenkin haastatteluissa tuli ilmi, että jopa yksi koulutusavustuksen perusedellytyksistä eli vanhempien maksukyky on jäänyt lastenvalvojalla käydyissä sopimusneuvotteluissa välillä kokonaan todistettavalla tavalla toteamatta. Lastenvalvojan kanssa keskustellessa tuli esiin myös toinen, erityisesti koulutusavustusta koskeva, samaan säädökseen liittyvä ristiriita; vanhempien yksimielisyys menee tavallaan lapsen

edun edelle eli jos vanhemmat ovat yhtä mieltä avustussummasta, lastenvalvoja pääsääntöisesti vahvistaa sopimuksen riippumatta siitä, voiko sovitun summan katsoa takaavan lapsen oikeuden riittävään elatukseen vai ei. Tässä kohdin palataan siis lastenvalvojalta puuttuvaan oikeuteen ”kävellä vanhempien tahdon yli”. Pakostakin herää kysymys, mikä on se taho, joka lapsen etua lopulta valvoo?

Huono tiedonkulku ja vaihtelevat käytännöt voivat jo lähtökohtaisesti muodostua oikeudellisen sääntelyn toteutumisen esteiksi. Mikäli koulutusavustuksesta ei tiedetä tai tiedot eivät ole totuudenmukaisia, on vaarana, että lapsen etu jää toteutumatta. Käytäntöjen vaihdellessa vahvistetaan epätasa-arvoisia sopimuksia ja lainsäätäjän tahto ei toteudu yhdenmukaisesti. Tutkimuksen perusteella esimerkiksi lastenvalvojien käytännöt ja tietotasot voivat erota toisistaan paljonkin ja tällä voi olla iso vaikutus koulutusavustussopimuksen sisältöön eli vahvistettavaan avustuksen määrään. Lapsen edun kannalta on aivan eri asia, ”vedetäänkö summa hatusta” vai pyrkiikö lastenvalvoja esimerkiksi avaamaan avustusvelvollisuuden tarkoitusperiä vanhemmille. Jos sopimusten sisällöissä on eroja lastenvalvojittain, työssä esiin tulevien tapausten perusteella erot voivat olla vielä suurempia lastenvalvojalla ja oikeudessa vahvistettujen sopimusten välillä.

Itse korostaisin nimenomaan lastenvalvojan roolia sekä tiedonkulun parantamisessa, että käytäntöjen yhdenmukaistamisessa. Lastenvalvoja on usein eronneiden vanhempien ensimmäinen ja ainoa elatusasioihin liittyvä asiantuntijakontakti – juuri tästä syystä hänen roolinsa tiedonvälittäjänä on korvaamaton. Useimmat elatussopimukset vahvistetaan sosiaalitoimessa ja jo tässä vaiheessa olisi ainutlaatuinen tilaisuus ottaa koulutusavustus eronneiden vanhempien kanssa ensimmäistä kertaa puheeksi; kertoa, että avustusvelvollisuus on olemassa ja se koskee kumpaakin vanhempaa. Tällä hetkellä tämä ei lastenvalvojan mukaan mitenkään systemaattisesti toteudu ainakaan pienempien lasten elatusavuista neuvoteltaessa ja samanlainen kokemus oli myös muilla haastateltavilla. Tässä tapauksessa tieto ei lisää tuskaa, vaan avoimella tiedon jakamisella voitaisiin kenties edes jollakin tasolla vähentää ainakin epätietoisuudesta johtuvia, avustusvelvollisuuteen liittyviä erimielisyyksiä ja ehkä pidemmällä aikavälillä myös tuoda koulutusavustus osaksi lapsen normaalia elatuskäytäntöä.

Sosiaalitoimessa ja oikeudessa vahvistettujen koulutusavustussopimusten yhdenmukaistamisessa suurin ongelma liittyy lastenvalvojan ”sidottuihin käsiin”. Työssä esiin tulleiden oikeustapausten sekä haastateltavien kokemusten perusteella oikeuden koulutusavustuksen suhteen tekemät linjaukset ovat välillä hyvinkin tiukkaluonteisia. Mielestäni nämä linjaukset ovat oikean suuntaisia ja puoltavat sitä ajatusta, että kyseessä on lapsen toimeentulon ja tulevaisuudenkin kannalta tärkeä asia. Olisi toivottavaa, että myös lastenvalvojalla olisi mahdollisuus saada näistä linjauksista tukea työhönsä. Ja jotta sopimuksen vahvistaminen sosiaalitoimessa ei olisi pelkkää ”kumileimasimena toimimista”, tämä edellyttäisi myös lisää valtaa soveltaa linjauksia käytäntöön. Näin lainsäätäjän tahdon olisi mahdollista toteutua samojen periaatteiden mukaisesti vahvistamispaikasta riippumatta.

Vaikka tämän työn esimerkeissä korostuvatkin riitaisat tapaukset, on hyvä lopuksi tuoda esiin varsinkin lastenvalvojan puheissa toistunut seikka, että ei ole mitenkään harvinaista, että molemmat vanhemmat haluavat eron jälkeenkin panostaa täysi-ikäisen lapsensa tulevaisuuteen tukemalla tätä rahallisesti toisen asteen opintojen aikana. Jotkut vanhemmat pitävät avustamista ihan kunnia-asiana. Kuten työstä käy ilmi, useimmiten avustamisesta kieltäytyvät vanhemmat ovat niitä samoja, jotka eivät ennen lapsen täysi-ikäistymistä ole ymmärtäneet myöskään elatusvelvollisuuden tarkoitusta.

7 LOPPUTULOKSEN ARVIOINTI

Työn tavoitteena oli koota samojen kansien sisään mahdollisimman laaja tietopaketti koulutusavustuksesta ja siihen läheisesti liittyvistä asioista; valmiiksi pureskeltua tietoa helposti omaksuttavassa muodossa. Mielestäni onnistuin tavoitteessani. Oikeustapausten ja haastattelupätkien avulla aihe kytkeytyy kiinteästi myös tähän päivään sekä käytännön tapauksiin. Lähdemerkintöjen avulla lukijan on halutessaan helppo tutustua esimerkiksi oikeuskäytäntöön laajemminkin. Mielestäni työstä olisi saanut koostettua ihan käyttökelpoisen koulutusavustusta koskevan esitteen. Valitettavasti en työn alkuvaiheessa onnistunut luomaan oikeanlaisia kontakteja ja toimeksiantaja jäi saamatta.

Työn tutkimusmenetelmäksi valikoitui oikeudellinen empiirinen tutkimus, jonka avulla työssä on pyritty kuvaamaan koulutusavustuksen ympärillä vallitsevaa oikeustilaa. Empiria mahdollisti myös oikeuden toteutumisen havainnoinnin. Teoriaosuudessa on lainopillisin menetelmin selvitetty koulutusavustusta koskevan, voimassa olevan oikeuden sisältöä; kuinka konkreettisessa tilanteessa pitäisi toimia voimassa olevan oikeusjärjestyksen mukaan. Empiriaosuus puolestaan toteutettiin case-tutkimuksena, jonka keinoin työssä tarkasteltiin, miten koulutusavustusta koskeva oikeudellinen sääntely todellisuudessa on käytännön tasolla toteutunut. Teemahaastatteluin pyrittiin selvittämään sekä lastenvalvojan että eronneiden vanhempien kokemuksia asiaan liittyen.

Mielestäni pystyin työssäni toteuttamaan tutkimusmenetelmiä koskevat periaatteet, vaikka haastattelujen perusteella tehtyjä päätelmiä koulutusavustusta koskevan oikeudellisen sääntelyn toteutumisesta voi vähäisen haastateltavien määrän takia pitää vain suuntaa antavina, eikä mitenkään yleispätevinä. Siihen, mitä haastatteluiden avulla saatiin selville, vaikutti teorian lisäksi tietenkin myös omien kokemusteni pohjalta muodostunut käsitys siitä, mitkä ovat keskeisimpiä ja yleistettävyydeltään tärkeimpiä esille nostettavia kysymyksiä.

Isoimmat työn aikana esiin tulleet yllätykset liittyivät aineiston keruuseen ja teemahaastattelun toteuttamiseen. Oikeuskäytäntöä tutkiessa kävi ilmi, että kaikki koulutusavustusta koskevat hovioikeuden ratkaisut olivat sähköisessä muodossa nähtävillä ainoastaan Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan ylläpitämässä Juhani-viite-tietokannassa, johon koulun oikeuksilla ei ollut pääsyä. Edilexistä näistä ratkaisuista löytyi vain viitekortilla oleva lyhyt kuvaus. Joistakin ratkaisuista oli uutisoitu myös tietokannan Uutiset-osiossa, mutta näitä ei niin sanottuna toisen käden lähteinä ollut mahdollista käyttää. Ainoaksi keinoksi jäi lyhyiden kuvausten perusteella jäljittää sisällöltään sopivat ratkaisut ja tilata ne yksitellen omasta ratkaisupaikastaan.

Jos tekisin teemahaastattelut uudelleen, ehkä mieltäisin, antaisinko haastattelurungot etukäteen haastateltavien nähtäväksi vain olisiko järkevintä etukäteen vain kuvailla, millaisia asioita haastattelussa tullaan käsittelemään. Tämä siksi, että lastenvalvojan haastattelun yhteydessä kävi ilmi, että hän oli hankalimpiin kysymyksiin etsinyt ulko-

puolisista lähteistä tietoa etukäteen. Tämä ei ollut tarkoitus, vaan haastattelun tarkoituksena oli selvittää nimenomaan hänen tietotasoaan lainsäätäjän tahdon suhteen. Toki ymmärrän myös hänen ajatuksensa kysymyksiin ennalta varautumisen takana.

Riittävän ison ja ominaisuuksiltaan sopivan kohderyhmän löytyessä ja muiden olosuhteiden niin salliessa olisi ollut mielenkiintoista toteuttaa haastatteluosuus laajempaan; saada mukaan useampia, esimerkiksi isomman ja pienemmän kaupungin sosiaalitoimessa työskenteleviä lastenvalvojia ja verrata, vaikuttaako isomman kaupungin olettavasti suurempi vahvistettujen koulutusavustussopimusten määrä lastenvalvojan tietotasoon ja käytäntöihin. Sekä etä- että lähivanhempana elävät miespuoliset haastateltavat olisivat varmasti myös tuoneet työhön erilaista näkökulmaa. Kiinnostavaa olisi ollut myös selvittää, että kuinka usein koulutusavustussasioissa todella päädytään oikeuteen. Tätä varten olisi haastattelun piiriin voinut lisätä henkilöitä esimerkiksi oikeusaputoimistosta ja käräjäoikeudesta.

Tutkimusta olisi voinut laajentaa myös tutkimalla koulutusavustuksen tunnettuutta tarkemminkin esimerkiksi tekemällä määrällinen tutkimus jonkin erovanhemmille tarkoitetun keskustelupalstan käyttäjien keskuudessa. Jatkotutkimusaiheina voisivat olla myös oikeudenkäyntikulut ja niiden maksamisen määräytymisen. Elatusapua koskevissa oikeustapauksissahan kantajana on alaikäinen lapsi, joten käräjöinti on lapsen edustajallekin ilmaista. Koulutusavustussasiassa tilanne on eri. Myös sosiaalilautakunnan roolia sopimusten vahvistamisessa säätelevän elatuslain säännöksen toteutumisen taustalla olevaa problematiikkaa olisi mielenkiintoista pohtia syvemmin – kuka lopulta ottaa vastuun lapsen edun toteutumisesta, jos lastenvalvojan kädet ovat asian suhteen sidotut? Millaisia vaihtoehtoisia toimintatapoja lastenvalvojalla tällaisessa tilanteessa on?

Opin tämän työn myötä paljon sekä tutkimuksen tekemisestä, että tietenkin myös itse aiheesta. Varsinkin oikeustapausten tutkimisen koin todella mielenkiintoiseksi. Niiden avulla opin aiheen lisäksi paljon muun muassa oikeuden käytännöistä. Haastatteluista tehdessä oli mielenkiintoista seurata haastateltavien eri rooleja; esimerkiksi lastenvalvojan useissa vastauksissa tuli esiin sekä lastenvalvojan, että äidin roolin mukainen mielipide, jotka monesti erosivat toisistaan. Mitä tulee itse aiheeseen, niin kirjoista löytyneet perusasiat olivat minulle aiheen omakohtaisuudesta johtuen jo entuudestaan

melko tuttuja, mutta juurikin nämä oikeustapaukset linkittivät tekstit nykypäivään ja antoivat paljon uutta ajattelemisen aihetta koko työn kannalta.

LÄHTEET

Aaltonen, A-K. 2009. Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Adoptiolaki 20.1.2012/22 muutoksineen.

Anttila, P. 2006. Tutkiva toiminta ja ilmaisuus, teos, tekeminen. 2. p. Hamina: Akatiimi Oy.

Arajärvi, P. 2011. Johdatus sosiaalioikeuteen. Helsinki: Alma Talent.

Avoliittolaki 13.6.1929/234 muutoksineen.

Elatustukilaki 29.8.2008/580 muutoksineen.

Eskola, J. & Vastamäki, J. 2015. Teemahaastattelu: Opit opetukset. Teoksessa Valli, R. & Aaltola, J. (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. 4. uud. p. Jyväskylä: PS-kustannus, 27–44.

Gottberg, E. 1996. KKO 1996:5. Lapsen elatus, koulutuskustannukset. Oikeustieto 1996/2. Viitattu 13.10.2017. <https://www.edilex.fi>

Gottberg, E. 2013. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. 7. uud. p. Turku: Turun yliopisto.

Haastateltava A. 2017. Nauhoitettu Skype-haastattelu 20.10.2017. Haastattelijana Reija Nyman. Muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Haastateltava B. 2017. Nauhoitettu Skype-haastattelu 22.12.2017. Haastattelijana Reija Nyman. Muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Haastateltava C. 2017. Nauhoitettu Skype-haastattelu 28.12.2017. Haastattelijana Reija Nyman. Muistiinpanot haastattelijan hallussa.

HE 90/1974. Hallituksen esitys eduskunnalle lapsen asemaa koskevan lainsäädännön muuttamisesta.

HE 217/1997. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi toimeentulotuesta sekä laiksi sosiaalihuoltolain ja -asetuksen eräiden säännösten kumoamisesta.

HE 49/2008. Hallituksen esitys Eduskunnalle elatustukilaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. 15. uud. p. Helsinki: Tammi.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2008. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.

HO 11.9.2014 S 14/847.

HO 6.2.2015, S 14/2843.

HO 19.5.2015 S 14/590.

HO 19.1.2016 S 15/2200

HO 10.05.2016 T 721.

HO 15.12.2016 S 16/182.

HO 3.1.2017 S 16/72.

HO 7.2.2017 S 16/2145.

Husa, J., Mutanen, A. & Pohjolainen, T. 2008. Kirjoitetaan juridiikkaa. 2. uud. p. Helsinki: Talentum Media Oy.

Kangas, U. 2013. Perhe- ja jäämistöoikeuden perusteet. Helsinki: Alma Talent.

Keinänen, A. & Vääänen, U. 2015. Empiirinen oikeustutkimus – mitä ja milloin? Edilex 2015/7. Referee-artikkeli. Viitattu 29.10.2017. <https://www.edilex.fi>

Kelan www-sivut. 2018. <http://www.kela.fi>

KKO 1996:5.

KKO 1997:26.

KKO 1997:173.

KKO 2009:66.

KO 27.1.2014 L13/29671.

KO 28.5.2014 L14/3091.

KO 7.10.2015 15/8660.

KO 9.11.2015 L 15/6910.

KO 18.12.2015 L15/7111.

KO 7.10.2016 L 15/40058.

Kolehmainen, A. 2015. Tutkimusongelma ja metodi lainopillisessa työssä. Edilex-sarja 29/2015. Viitattu 15.12.2017. <https://www.edilex.fi>

Kuivalainen, S. (toim.) 2013. Toimeentulotuki 2010-luvulla. Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvointilaitos.

Laki lapsen elatuksesta (Elatuslaki) 5.9.1975/704 muutoksineen.

Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisessä tuomioistuimessa 29.4.2011/394 muutoksineen.

Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412 muutoksineen.

Lastenvalvoja. 2017. Nauhoitettu haastattelu 27.11.2017. Haastattelijana Reija Nyman. Muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Litmala, M. (toim.). 2002. Lapsen asema erossa. 2. p. Helsinki: WSOY Lakitieto.

Nystén, T. 2015. Parisuhteen juridiikka. Helsinki: Kauppakamari.

Ohje lapsen elatusavun suuruuden arvioimiseksi. 2007. Helsinki: Oikeusministeriö. Oikeusministeriön julkaisu 2007:2. Viitattu 19.9.2017. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/76043/omju_2007_2_elatusapu-ohje_suomi_87s.pdf?sequence=1

Oikeus.fi:n www-sivut. 2017. Viitattu 23.10.2017. <https://www.oikeus.fi>

Opas toimeentulotukilain soveltajille. 2013. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:4. Viitattu 20.9.2017. <http://stm.fi/julkaisu?pubid=URN:ISBN:978-952-00-3385-9>

Opintotuki-info. 2018. Helsinki: Kela. Info 8, 12.12.2017. Viitattu 12.1.2018. <http://www.kela.fi/documents/10180/681919/Optuinfo.pdf/d3f6399c-c718-4057-81ae-88e525e099f8>

Opintotukilaki 21.1.1995/65 muutoksineen.

Perintökaari 5.2.1965/40 muutoksineen.

Sosiaali- ja terveysministeriön www-sivut. 2017. Viitattu 11.10.2017. <http://www.stm.fi>

Suomen Uusperheiden Liitto ry:n www-sivut. 2018. Viitattu 10.1.2018. <http://www.supli.fi>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2017. Lastensuojelun käsikirja. Viitattu 7.10.2017. <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/laki-oikeuskaytanta>

University of Eastern Finland:n www-sivut. 2018. Viitattu 7.1.2018. <https://www.uef.fi>

LIITE 1

LASTENVALVOJAN HAASTATTELURUNKO

TAUSTA

- koulutus ja työnkuva

KOULUTUSAVUSTUS

- sosiaalitoimen sisäinen, koulutusavustusta koskeva ohjeistus?
- sopijaosapuolten koulutusavustusta koskeva yleinen tietoisuus?

EHDOT JA EDELLYTYKSET

- kohtuullisuus-määritelmä
- millaisiin opintoihin ja millä perusteella?
- koulutuskustannukset
- koulutusavustuksen ja elatusavun erot
- koulutusavustussopimuksen kesto

KOULUTUSAVUSTUKSEN MÄÄRÄ

- keskimääräinen suuruus
- millaisin perustein kohtuullinen summa määräytyy?
- vanhempien todellisen maksukyvyn arvioiminen
- lapsen omat tulot ja/tai muu varallisuus

KOULUTUSAVUSTUKSESTA SOPIMINEN

- yleisyys
- lastenvalvojan rooli
- itsenäisesti asuvan täysi-ikäisen lapsen koulutusavustus?
- milloin ja kenen toimesta vireille?
- koulutusavustuksen esille ottaminen
- miten usein oikeuteen saakka?

MUUT MAHDOLLISUUDET OPINTOJEN RAHOITTAMISEEN

- opintorahan/opintolainan huomioon ottaminen koulutusavustuksen edellytyksiä arvioitaessa?
- toimeentulotuen hakeminen koulutuskustannusten kattamiseen?

LIITE 2

MUIDEN HAASTATELTAVIEN HAASTATTELURUNKO

TAUSTA

- lapsen ikä, koulutustausta, asuminen ym.
- vanhempien elämäntilanne (myös taloudellinen) erotessa ja koulutusavustuksen vahvistamishetkellä
- huoltajuusmuoto, tapaamiset, elatusavun suuruus ym.

KOULUTUSAVUSTUS

- Miten sait tietää koulutusavustuksesta?
- Kuinka hyvin koulutusavustuksesta ja sen edellytyksistä on saatavissa tietoa ja ollaanko sen olemassaolosta tietoisia?
- Onko lapsen kanssa sovittu koulutusavustuksen käyttötarkoituksesta?
- Omat/etävänhemman ajatukset täysi-ikäisen lapsen taloudellisesta tukemisestä?

EHDOT JA EDELLYTYKSET

- kohtuullisuus vahvistamisen edellytyksenä
- mahdolliset olosuhteiden muutokset
- kesäaika, lukuloma, työharjoittelu
- koulutusavustusta saavan/saaneen lapsen mahdolliset yhdessä sovitut, kalliimmat harrastukset tai muut ”erityistarpeet”; otettiinko huomioon koulutusavustuksesta sovittaessa?
- koulutusavustuksen kesto

KOULUTUSAVUSTUKSEN MÄÄRÄ

- koulutusavustuksen määrä ja summan määräytyminen
- vanhempien varallisuusoloselvitykset
- lapsen omat tulot ja/tai muu varallisuus

KOULUTUSAVUSTUKSESTA SOPIMINEN

- Kuka laittoi koulutusavustusasian vireille, missä vaiheessa ja miten?
- Onko koulutusavustussopimus vahvistettu? Jos, niin miten?
- lastenvalvojan mahdollinen rooli
- mahdollisen oikeusproessin kulku (sovittelu)

- Mikäli vanhempi toimi alaikäisen lapsen edustajana koulutusavustusasiassa, oliko lapsi itse jollakin tavoin osallisena prosessissa?

MUUT MAHDOLLISUUDET OPINTOJEN RAHOITTAMISEEN

- Onko lapsi hakenut/nostanut opintolainaa? Vanhempien mielipide opintolainan ottamisesta toisen asteen opiskeluja varten?
- Onko lapsi hakenut toimeentulotukea? Vanhempien mielipide toimeentulotuen hakemisesta toisen asteen koulutuskustannuksia varten?